филателистички гласник

година IV
децембар
2016

часопис за теорију и праксу филателије
e-mail: filatelisticki.glasnik@gmail.com
цена: 350 динара

17

САДРЖАЈ

Уводник 3

Поштанске тарифе у окупираној Србији 1941-1945 – Аксел Полак и Уве Клајман 5

Преглед издања Поште „Србија" септембар 2016 - новембар 2016 8

Преписка ратних заробљеника и интернираних лица из Србије, посредством Међународног комитета Црвеног крста [14] – Војислав Беговић 9

Деведест година аеродрома у Панчеву (1923-2013) [3] - Драгана Ружић 16

Специјализација у филателији – редовне марке СФР Југославије – Јосип Броз Тито [IV] (мали Тито) - проф. др Ненад Билбија 21

Српска друга армија и бугарске поште у Првом балканском рату 1912-1913 - Миодраг Р. Вуковић 29

„Вукове разгледнице" - овлашћено издање поштанских целина – Војислав Беговић 39

Персонализована поштанска марка у Србији – првих десет година – мр Милош Тркуља и мр Владимир Б. Милић 41

Немачка окупација Србије – припремљено, али неемитовано издање за ваздушну пошту - Ханс-Јосеф Граефен..... 57

Пошта припадника ЈНА–УНЕФ у Египту–нови прилози [2] – Војислав Беговић 59

ФИЛАТЕЛИСТИЧКИ ГЛАСНИК

Часопис за теорију и праксу филателије

Ставови објављени у текстовима појединих аутора нису нужно и ставови редакције, тако да не сносимо одговорност за евентуалну штету насталу њиховим објављивањем.

Право коришћења: Чланци објављени у „Филателистичком гласнику" могу се даље објављивати искључиво уз сагласност аутора. Делови чланака могу се објављивати уз обавезно навођење потпуне референце и уз поштовање ауторских права аутора и издавача.

Излази четири пута годишње:
20. март, 20. јун, 20. септембар и **20. децембар**

Издавач и одговорни уредник: **Владимир Милић**

Сарадници: **Војислав Беговић, Миодраг Вуковић, Ненад Билбија, Милош Тркуља, Ханс-Јосеф Граефен, Аксел Полак, Уве Клајман, Драгана Ружић и Угљеша Стефановић**

Лектор: **Јулка Симовић**

Дизајн и графичка обрада: **Владимир Милић**

e-mail: **filatelisticki.glasnik@gmail.com**

Штампарија: **Instant system, Црнотравска бб, Београд**

На задњој корици:
Транспорт српских трупа на борбене положаје код Једрена

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
656.835.91.(497.11)
ФИЛАТЕЛИСТИЧКИ гласник : часопис за теорију и праксу филателије / одговорни уредник Владимир Милић. – Год. 4, бр. 17 (децембар 2016)- . – Београд : Владимир Милић, 2013-. -21 cm
Тромесечно
ISSN 2334-7147 = Филателистички гласник (Београд. 2013)
COBISS.SR-ID 196133132

Journal Philately Theory and Practice

Articles in this issue of "Filatelisticki glasnik" do not necessarily reflect the opinion of the Editorial

Articles in this journal, unless otherwise stated, may be reproduced with authors permission only.

Published four times a year:
20th March, 20th June, 20th September and 20th December

Publisher and Editor: **Vladimir Milic**

Contributors: **Vojislav Begovic, Miodrag Vukovic, Nenad Bilbija, Milos Trkulja, Hans-Josef Graefen, Aksel Polak, Uwe Kleimann, Dragana Ruzic and Ugljesa Stefanovic**

Lecturer: **Julka Simovic**

Design: **Vladimir Milic**

e-mail: **filatelisticki.glasnik@gmail.com**

Printed by: **Instant system, Belgrade**

Price: **4 EUR + postage**

Image on the back cover:
Mustafa Pasha: Transportation of Serbian units to combat positions near Edirne

ISSN 2334-7147

9 772334 714007

УВОДНИК

Последњи светски филателистички догађај у овој години била је изложба у Кинеском Тајпеху (21-26. октобар). Наши, стандардно малобројни и успешни: једна златна, две велике позлаћене медаље (за изложке поштанске историје) и једна велика сребрна медаља (за изложак филателистичке литературе). Експертски тимови на оваквим изложбама имају важну улогу. Њихови извештаји, по правилу, остају у сенци велике изложбе (гламура). Процените и сами, зашто. Ипак да кажемо, да је овом приликом из витрина издвојено 106 објеката, од којих је 16 имало атесте, 88 објеката није раније FIP излагано. Два изложка нису приказана на изложби. Сви "дубиозни" објекти на које је жири указао прегледани су. Као резултат експертског прегледа, 61 објекат је изузет из излагачких витрина: за 13 објеката није било потребно предузимати било какаву акцију, за 40 су потребни атести, 5 не треба поново излагати, а код 3 је потребно побољшати опис.

Ако још нисте, прегледајте интернет странице The Philatelic Foundation која пружа експертске услуге и издаје сертификате за марке и објекте поштанске историје. Наћићете пуно корисних информација.

Од 22. конгреса у Пекингу (1999), на почетку сваког четворогодишњег радног циклуса, Светски поштански савез објављује нови дизајн међународног купона за одговор (IRC). Први купон нових димензија и дизајна (модел Пекинг 1) уведен је у саобраћај 1. јануара 2002. године.

Курсирајући купон (Доха модел) задржаће се у употреби до 31. децембра 2017. године. Нови купон (Истанбул модел) биће уведен 1. јула 2017. године. Тема новог купона је "Пошта и одржив развој", а победник конкурса је вијетнамски сликар Нгуен Ди. И када већ говоримо о међународном купону за одговор - тренутно јединој курсирајућој поштанској целини српског порекла која још није угашена – подсетимо, да иако поштанске управе нису обавезне да продају IRC; обавезне су да врше њихову замену. Према UPU, ако поштански систем не продаје купоне за одговор, можете да их купите у пошти која се налази у другој земљи. И употребите, наравно. Ко ту губи, а ко добија није тешко закључити.

У више од 70 земаља света развијена је услуга PPM. Са овом поштанском новотаријом почело се у Швајцарској (1999), да би број земаља које су уводиле нову услугу из године у годину растао. Број колекционара PPM такође расте па се ова чињеница не може занемарити. Двадесет пет земаља, укључујући и Србију, реализује PPM са техничким карактеристикама националне поштанске марке, а не штампањем слике на

табсу. На ово кратко подсећање навела ме интернет страница на којој је приказана PPM канадске поште којом је обележена годишњица рођења велике српске сликарке Милене Павловић Барили. Покретач је наш човек у Канади – колекционар уметности. На марки уместо ознаке вредности штампан је словни знак "P" (Permanent) који означава поштарину за обично писмо тежине до 30 гр у унутрашњем поштанском саобраћају Канаде. У Канади се PPM могу употребити за додатно франкирање, а оно што марку чини "перманентном" јесте да остаје курсирајућа било када у будућности.

О персонализованим маркама као медију ФГ у овом броју подсећа: пре десет година, као нова услуга у понуди "Поште Србије" уведене су "Персонализоване поштанске марке". У овом броју "Гласник" доноси чланак у коме аутори покушавају да дају одговоре на питања која излазе изван оквира традиционалних филателистичких истраживања и задиру у област маркетиншког утицаја овог медија. Обавезно прочитајте.

TERMPOST је званична база података (поштанских израза и термина) Светског поштанског савеза. Све јединице су дате на осам језика. Изванредно корисна. Приступ слободан.

Сајбер уместо тржнице. Филателистичка пијаца на Интернету опонаша стари начин трговине. Некада су се на једном месту проналазили продавци, па су колекционари могли да прегледају њихове понуде и цењкају се око квалитета и цене. Сада имају слику, могу да упореде цене али је изостала лепота чина куповине. Једно старо место окупљања сачувано је у Београду. Одолева, докле видећемо.

Уредник

ФЕПА Конгрес одржаће се последњег дана изложбе FINLANDIA 2017, 28. маја.

Аксел Полак и Уве Клајман

ПОШТАНСКЕ ТАРИФЕ У ОКУПИРАНОЈ СРБИЈИ 1941-1945

Чланак посвећен поштанским тарифама у окупираној Србији 1941-1945 објављен је у немачком часопису Südost-Philatelie 85/86 - 2004. Захваљујући љубазношћу аутора и уредника часописа, објављујемо верзију на српском језику, у години када се навршило 75 година од окупације Србије у Другом светском рату. Текст на српском је приредио Владимир Милић.

Циљ овог рада је табеларна представа поштанских тарифа за време немачке окупације Србије. До сада није објављена систематизована обрада поштанских тарифа овог подручја. Овај чланак ће, уз наду аутора, покушати то да промени. Пожељно је користити приручник господина др. Зидека за додатна појашњења.

Основа за поштанске тарифе у окупираној Србији била је поштанска тарифа Краљевине Југославије од 1. априла 1941. Професор Јован Величковић је преглед ових тарифа обрадио и објавио у српском часопису Филателиста и Südost-Philatelie свеска број 76. Овом приликом изражавамо захвалност професору Величковићу на провери поштанских тарифа.

	унутрашњи саобраћај:			**међународни саобраћај**	
	дописница			дописница	
	1,00			2,00 (2,00*)	
	писмо до 20 гр	писмо до 50 гр	писмо локално	писмо до 20 гр	писмо до 50 гр
	2,00	3,00	1,50	4,00 (3,00*)	6,00 (4,50*)
1. април 1941.	штампана ствар			штампана ствар	
	до 50 гр	до 100 гр		до 50 гр	до 100 гр
	0,50	1,00		0,75 (0,50*)	1,50 (1,00*)
	доплата за			доплата за	
	препоруку	препоруку у локалу	експрес	препоруку	експрес
	5,00	4,00	4,00	6,00 (5,00*)	8,00 (8,00*)

* за Грчку, Бугарску, Румунију и Турску

Са почетком борбених активности 6. априла 1941. официјелна тарифа је престала да важи. Након пораза 18. априла 1941., није постојао уређен поштански саобраћај до поноћи 10. маја 1941.

11. маја 1941. одлуком министра Пошта поново је успостављена поштанска активност на окупираној територији Србије.

	унутрашњи саобраћај:			међународни саобраћај		
11. мај 1941.	дописница			дописница		
	1,00 *			2,00		
	писмо до 20 гр	писмо до 50 гр	писмо локално	писмо до 20 гр	писмо до 50 гр	
	2,00	3,00	1,50	3,00	6,00	
	штампана ствар			штампана ствар		
	до 50 гр	до 100 гр		до 50 гр	до 100 гр	
	0,50	1,00		0,50	1,00	
	доплата за			доплата за		
	препоруку	експрес	ваздушну пошту	препоруку	експрес	ваздушну пошту
	5,00	4,00	4,00	5,00	6,00	4,00
	потврда					
	у локалу	у Србији				
	6,50	7,00				

* 1,50 динара од 1. априла 1942.

ФИЛАТЕЛИСТИЧКИ ГЛАСНИК

Часопис за теорију и праксу филателије
Journal Philately Theory and Practice

ОГЛАШАВАЊЕ / ADVERTISING

¼ стране / ¼ of the page	**1200 дин/10 EUR**
½ стране / ½ of the page	**1800 дин/15 EUR**
1 страна / 1 page	**3600 дин/30 EUR**
Унутрашња страна корица / The inside cover page	**6000 дин/50 EUR**

1. септембар 1942.						
унутрашњи саобраћај:						
дописница						
1,50						
писмо до 20 гр	писмо 20-250 гр	писмо 250-500 гр	писмо 500-1000 гр	писмо 1000-2000 гр	писмо локално	
3,00	5,00	10,00	15,00	20,00	2,00	
штампана ствар						
20-50 гр	50-100 гр	100-250 гр	250-500 гр	500-1000 гр	1000-2000 гр	2000-3000 гр
1,00	2,00	4,00	6,00	8,00	10,00	15,00
доплата за						
препоруку	експрес	ваздушну пошту				
6,00	6,00	4,00				
Потврда уручења у домаћем саобраћају – 9,00 дин Потврда уручења у међународном саобраћају – 10,00 дин Доплата за ваздушну пошту на сваких 20 грама по писму - 4,00 дин						
међународни саобраћај						
дописница						
2,00 *						
писмо	доплата за					
до 20 гр	препоруку	експрес	ваздушну пошту			
4,00	6,00	8,00	4,00			
писмо						
20-40 гр	40-60 гр	60-80 гр	80-100 гр			
6,00	8,00	10,00	12,00			
* 2,00 динара од 1. јуна 1944.						

Целине (P1 до P4) су проглашене за неважеће 28.2.1943.

И даље су биле у понуди, али су на њих залепљене марке из серије Манастири

Целина P5 је изашла 1.6.1943.

Целина P6 је изашла 1.6.1944.

FAKES FORGERIES EXPERTS

Преглед издања Поште „Србија“: септембар - новембар 2016.

Датум	Кат. број	Назив	Табак	тираж	КПД	МК
01. IX 2016.	 700 701	50. година БИТЕФ-а 23 дин – Мира Траиловић 70 дин – Јован Ћирилов	(2x5) 10	25 000	1	2
06. IX 2016.	553 IV	Милева Марић Ајнштајн – редовна марка 23 дин – IV група - (ФОРУМ уместо ЗИН, год. 2016.)	(10x10) 100			
06. IX 2016.	623 II	Кнез Милош – редовна марка 35 дин – II група – (штампарија ФОРУМ уместо ЗИН, год. 2016.)	(10x10) 100			
12. IX 2016.	702	100. година од битке на Кајмакчалану - 23 дин	(5x5) 25	25 000	1	
23. IX 2016.	703	75. година од оснивања Ужичке републике - 23 дин	(5x5) 25	25 000	1	
29. IX 2016.	704	Радост Европе - 70 дин	(3x3) 8+1	25 000	1	
11. X 2016.	705 706	Дан марке - 23 дин - 70 дин	(5x5) 25	25 000	1	
18. X 2016.	707 708	Божић - 23 дин - 100 дин	(5x5) 25	215 000 100 000	1	
21. X 2016.	709	Сећање на жртве Другог светског рата – Крагујевац 1941. - 23 дин	(3x3) 8+1	25 000	1	
03. XI 2016.	 710 711 712	Музејски експонати - стећци 23 дин 46 дин 50 дин	(2x5) 10	25 000	1	
09. XI 2016.	713 714 715 716	Дечја марка – Жаба чита новине 4 марке ном.вр. 23 дин	(4x4) 16	25 000	2	
23. XI 2016.	Карнет – 5 717 718 719 720 721 722 723 724	Уметност 23 дин – Сима Милутиновић 23 дин – Станислав Винавер 23 дин – Михаил Булгаков 23 дин – Василиј Кандински 70 дин – Лаза Костић 70 дин – Тин Ујевић 70 дин – Лајош Зилахи 70 дин – Антоњин Дворжак	(2x4) 8	10 000	4	

Преглед доплатних марака у периоду септембар - новембар 2016.

Датум	Кат. број	Назив	Табак	Тираж	Период употребе
03. X 2016.	72	Дечја недеља	10x10 (100)		03. X 2016.-09. IV 2016.

Војислав Беговић

ПРЕПИСКА РАТНИХ ЗАРОБЉЕНИКА И ИНТЕРНИРАНИХ ЛИЦА ИЗ СРБИЈЕ, ПОСРЕДСТВОМ МЕЂУНАРОДНОГ КОМИТЕТА ЦРВЕНОГ КРСТА [14]

У претходном броју приказао сам заробљеничку карту за потврду пријема пакета, са белешком председника Српског одбора (Шемаја Демајо) о примљеном пакету из јануара 1918. У списку интернираних објављеном у додатку "Српским новинама", од 28. новембра 1914, налазим податак да се овај ратни заробљеник на почетку заточења налазио у логору Јакабхаза.[1]

III

Шемајо Демајо, поручник из Београда у Јакабхази.

Сл. 1 Цитат из списка објављеног у додатку "Српским новинама" 28. новембара 1914.[2]

Осим у поменутом списку у "Српским новинама", у другим доступним изворима нисам нашао било какве податке о логору за ратне заробљенике у Јакабхази. У поменутом списку наведена су имена више десетина заточених Срба, активних војних лица, у Јакабхази.

Како мој рад одмиче, све више сам уверен да се велики број српских поданика одведених у ропство (заробљених, интернираних, конфинираних) налазио изван домашаја Црвеног крста и других добротворних организација. Самим тим, да се успостави веза са својима и прими било каква помоћ, с било које стране, били су изузетно отежани. Због тога њихова преписка путем поште има своје специфичности (врста пошиљака, цензура, поштанска манипулација, поштански пут итд.).

[1] Јакабхаза (Jakabháza) некада село, сада део града Сентготард (Szentgotthárd) у жупанији Ваш на крајњем западном делу Мађарске.

[2] Наши поданици интернирани у Аустро-Угарској, *Српске новине* 285/1914, Ниш.

У Естергому (Esztergom Tabor Kenyermezö-major)[3] у највећем броју били су смештени заробљени у Церској бици (вођена од 12. до 24. августа 1914. године).

Спискови које је аустроугарски Црвени крст прослеђивао српском Црвеном крсту од краја 1914. године до септембра 1915. године, а који су објављивани и у "Српским новинама" су важан извор за утврђивање места одвођења Срба у првој фази интернирања у аустроугарске логоре.

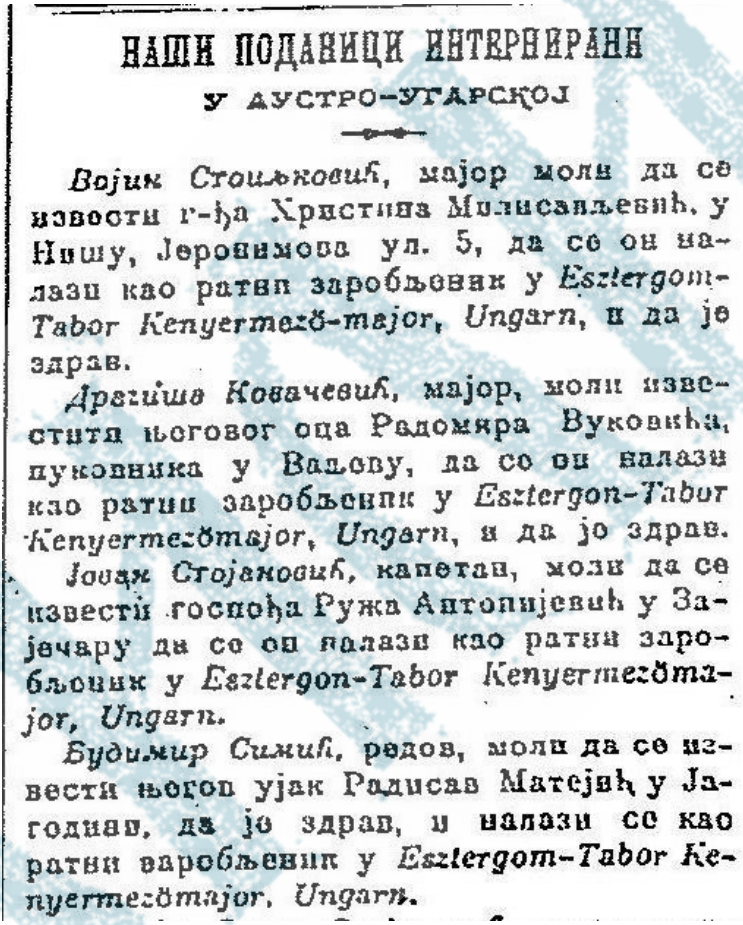

НАШИ ПОДАНИЦИ ИНТЕРНИРАНИ
У АУСТРО-УГАРСКОЈ

Војин Стошковић, мајор моли да се извести г-ђа Христина Милисављевић, у Нишу, Јеронимова ул. 5, да се он налази као ратни заробљеник у *Esztergom-Tabor Kenyermezö-major, Ungarn*, и да је здрав.

Драгиша Ковачевић, мајор, моли известити његовог оца Радомира Вуковића, пуковника у Ваљеву, да се он налази као ратни заробљеник у *Esztergon-Tabor Kenyermezömajor, Ungarn*, и да је здрав.

Јован Стојановић, капетан, моли да се извести госпођа Ружа Антопијевић у Зајечару да се он налази као ратни заробљеник у *Esztergon-Tabor Kenyermezömajor, Ungarn.*

Будимир Симић, редов, моли да се извести његов ујак Радисав Матејић у Јагодини, да је здрав, и налази се као ратни заробљеник у *Esztergom-Tabor Kenyermezömajor, Ungarn.*

Сл. 2 15. октобар 1915: Оглас у "Српским новинама".

[3] Наши поданици интернирани у Аустро-Угарској, *Српске новине* 240, Ниш, 15. октобар 1914

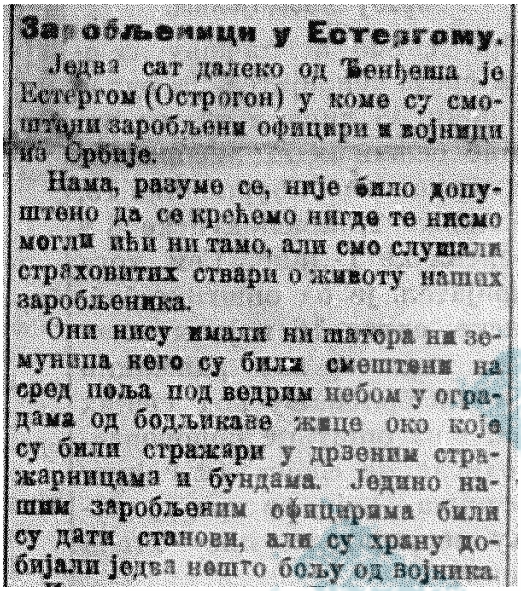

Заробљеници у Естергому.

Једва сат далеко од Ђенђеша је Естергом (Острогон) у коме су смештени заробљени официри и војници из Србије.

Нама, разуме се, није било допуштено да се крећемо нигде те нисмо могли ићи ни тамо, али смо слушали страховитих ствари о животу наших заробљеника.

Они нису имали ни шатора ни земуница него су били смештени на сред поља под ведрим небом у оградама од бодљикаве жице око које су били стражари у дрвеним стражарницама и бундама. Једино нашим заробљеним официрима били су дати станови, али су храну добијали једва нешто бољу од војника.

Сл. 3

Српски ратни заробљеници прво су држани у такозваним „етапним заробљеничким станицама" - пролазним логорима који су се често налазили недалеко од саме линије фронта. То су биле најчешће ограђене ледине чија је сврха била да буду прихватни центри за тек заробљене.[4] Упечатљиво сведочење о овој врсти заточења објављује "Политика" у чланку "Наши у Ђенђешу". (сл. 3)[5]

Многи странци у Аустругарској посматрани су као непријатељи. Осумњичени су и они који су били евакуисани из ратне зоне, Често су премештани на друго место, због пренатрпаности затвора и других објаката за хитни смештај. На тај начин интернираним су попуњаване станице: у Естергому у Мађарској, у Бечу, у Карлштајну на Таји и Готвајгу. Esztergom-Kenyérmező био је један од првих пролазних логора.

НАШИ ПОДАНИЦИ ИНТЕРНИРАНИ У АУСТРО-УГАРСКОЈ

Рудолф Фелдман, трговац собног намештаја из Београда, био је на лечењу у Франценсбаду, где га је рат затекао. Сад се налази интерниран у Егеру у толико, да не може напуштати то место. Остао је потпуно без средстава и без одела. Његова је адреса: *Eger, Scherlingerstrasse 19.* Матер своју испратио је у Беч, и она се налази тамо, *(X, Riepelstrasse 9 I/13.)*

Сл. 4 15. октобар 1914: оглас у "Српским новинама"

[4]У доступним изворима нисам нашао податке о времену задржавања и боравка заробљеника у таквим логорима. Ти подаци би били драгоцени за комплетирање евиденције места заточења у којима су држани српски поданици.

[5]"Политика", 29. децембар 1914.

Враћам се на цитирани додатак "Српским новинама" "Списак заробљених официра, војника и грађана српских у Аустро-Угарској", неку врсту пресека стања на измаку 1914. године, са називима места интернирања.

Додатак „Српских Новина„
бр. 285/1914.

РАТ СА АУСТРО-УГАРСКОМ 1914 ГОДИНЕ

СПИСКОВИ

заробљених официра, војника и грађана српских у Аустро-Угарској

Напомена. Ови су спискови састављени из три велике групе. Група А) обухвата официре; група Б) војнике, и група В) грађане.

Ови су спискови дошли из Црвеног Крста из Беча Српском Црвеном Крсту; они су написани на немачком језику и налазе се у канцеларији Црвеног Крста у Нишу. Српски Црвени Крст је извршио превод ових спискова, и тако преведени сада се објављују у Српским Новинама, према споразуму С. Ц. Крста и Министарства Војног. Имена места, у којима се налазе официри, војници и грађани интернирани штампана су такође српски, а на немачком или мађарском језику она се пишу овако:

Arad (Арад).
Batajnica (Батајница).
Bjeljina (Бељина).
Brčka (Брчка).
Brod (Брод).
Budapest (Будимпешта).
Debréczen (Дебрецин).
Esztergom (Острогон.)
Futtak (Футог).
Graz (Грац).
Grk (Грк).
India (Инђија).
Kalocsa (Калоча).
Kőszeg (Кисег).
Lippac (Липа).
Lugos (Лугош).
Nagy Kanizsa (Велика Кањижа).
Nagymegyer (Нађмеђер).
Nezsider (Нежидер).
Nova Gradiška (Нова Градишка).
Osijek (Осек).
Pécs (Печуј).).
Petervaradein (Петроварадин).
Petrinja (Петриња).
Priboj (Прибој).
Ruma (Рума).
Somorja (Шоморја).
Sopron (Шопрун).
Sarajevo (Сарајево).
Szeged (Сегедин).
Szombathely (Субатиште).
Suljinhan (Сулјин Хан).
Temesvár (Темишвар).
Tuzla (Тузла).
Ujvidék (Нови Сад).
Varaždin (Вараждин).
Versecz (Вршац).
Zagreb (Загреб).
Zletović (Злетовић).
Zombor (Сомбор).

А

СПИСАК

заробљених, интернираних и рањених официра који се налазе у Аустро-Угарској

Напомена. — Овај је списак састављен из три групе листа, које је Бечки Црвени Крст у три маха послао Српском Црвеном Крсту. Прва група је дошла 8—X—1914 и обухвата имена 102 официра; друга је група дошла 27—X—1914 и обухвата 48 официра, и трећа група је дошла 3—XI—1914 и обухвата имена 4 официра. — укупно 154 официра.

Евентуалне грешке у именима, местима рођења и интернирања проналазе из потачних забележака у немачком тексту.

Сва она три списка штампају се овде по ред, како их је Српски Црвени Крст примио, и носе означу римских бројева под I, II и III. списак.

I СПИСАК

Јотовић Петар, војни чиновник 3. коњ. пука из Гор. Милановца у Јакабхази.

Јовановић Милован, поручник 15. пука из Соколјинца у болници Шопрону.

К

Ковачевић Драгослав, поручник 13. пука из Смедерева у Јакабхази.

Костић Војислав, капетан 15. пука из Смедерева у Јакабхази.

Кујунџић Степан, капетан 13. пука из Ораховца у Јакабхази.

Кујунџић Михајло, капетан 15. пука из Пленаља у Јакабхази.

Косић Петар, капетан 13. пука из Неготина у Јакабхази.

Костић Лазар, капетан инон. тимочке дивизије из Алексинца у Јакабхази.

Костић Степан, апотекарски помоћник 14. пука из Митровице, у Јакабхази.

Павловић Богдан, поручник 13. пука из Стубице у Јакабхази.

Пајић Јосиф, поручник 13. пука из Шарканова у Јакабхази.

Пешић Сава, пионир. поручник тимоч. див. из Рутевица у Јакабхази.

Петровић Мимомир, поручник из Крагујевца у Јакабхази.

Р

Ристић Владимир, капетан 15. пука из Течина у Јакабхази.

Ристић Никола д-р., капетан 13. пука из Бољевца у Јакабхази.

Ратајац Добросав, поручник инжењерије тимоч. дивиз. из В. Дренове у Јакабхази.

Ристић Димитрије, поручник 13. пука из Моклишта у Јакабхази.

Ристић Владислав, поручник 13. пука из Уба у болници Сомбатхељ.

Сл. 5 Исечак из додатка "Српским новинама" бр. 285/ 1914

У напомени на почетку каже се да је списак састављен из три групе листа, које је бечки Црвени крст у три маха послао Српском друштву Црвеног крста. Прва група је дошла 8. X 1914 и обухватала 102 официра; друга је група дошла 27. X 1914 и обухвата 48 официра и трећа је група дошла 3. XI 1914 и обухвата имена 4 официра, укупно 154 официра ... Међутим, већ детаљи списка показују да су постајала и друга места интернирања (боравка) нпр. Јакабхаза, Готвајг, Егер, Карлштајн, Карољварош, Капошвар, Кечкемет, Вашурањ, Фелешвар, Кебања, Оштфјаосоњф, Пожун ... На истраживачима српске војно-поштанске историје је да прикупе, изуче и публикују реултате свога рада на ову тему.

У заглављу списка дата су имена места у којима се налазе српски официри, војници и интернирани цивили: Арад, Батајница, Бјељина, Брчко, Брод, Будимпешта, Дебрецин, Естергом, Футог, Грац, Грк, Инђија, Калоча, Кисег, Липа, Лугош, Велика Кањижа, Нађмеђер, Нежидер, Нова Градишка, Осијек, Печуј, Петроварадин, Петриња, Прибој, Рума, Шоморја, Шопрон,

Сарајево, Сегедин, Сомбатељ, Симин Хан, Темишвар, Тузла, Нови Сад, Вараждин, Вршац, Загреб, Злетовић и Сомбор.[6]

О овоме пишем као средству за лакшу обраду заробљеничке поште, која није морала обавезно да полази из логора или стиже у логор, већ је било и других (често скривених) места интернирања.

Дописне карте које сам изабрао да прикажем у наставку документују заточења српских поданика ангажованих на принудном раду изван установа логора.

Сл. 6 28. март 1915 (по старом календару) Дописна карта упућена из Ваљева за Кишуњом (Kisunyom) код Сомбатеља (Szombathely), пуковнику Српске војске, ратном заробљенику.

Село Кишуњом (Kisunyom) код Сомбатеља[7] као место заточења српских поданика нигде се не помиње у доступним изворима. Дописна карта приказана на слици 6 прошла је српску и угарску војну цензуру. Због лоше очуваности једва су видиљиви трагови округлог угарског цензурног жига у црвеној боји.

Како је рат одмицао, потреба за радном снагом постајала је све израженија. Многи ратни заробљеници и интернирани цивили били су

[6]Спискови заробљених официра, војника и грађана српских у Аустро-Угарској, Додатак "Српских новина" 25 (Ниш, 25. јануара 1915) 1–16; Исто и: Додатак "Српских новина" 29 (Ниш, 29. јануар 1915) 1–16.

[7] Сомбатхељ - град у Ваш жупанији у западној Мађарској.

радно ангажовани, далеко од својих матичних логора, радећи на пољопривредним имањима, у рудницима и индустрији земаља Централних сила. О томе сведочи и садржај дописне карте послате из Београда (из села Ритопек у околини Београда) српском ратном заробљенику заточеном у логору Пархим.

Сл. 7 1917. Дописна карта[8] послата из места Ритопек код Београда

У тексту, податак о адреси заробљеника на раду: (...) *Благојева атреса, No. 1011 Sarkadi Cukorgyár. Bihar megye. Kriegs. Gef* (...)[9].

[8] Дописна карта редовног издања 1916, за потребе Аустроугарске бојне поште, жутозелена, 8 хелера са грбовима Двојне монархије.

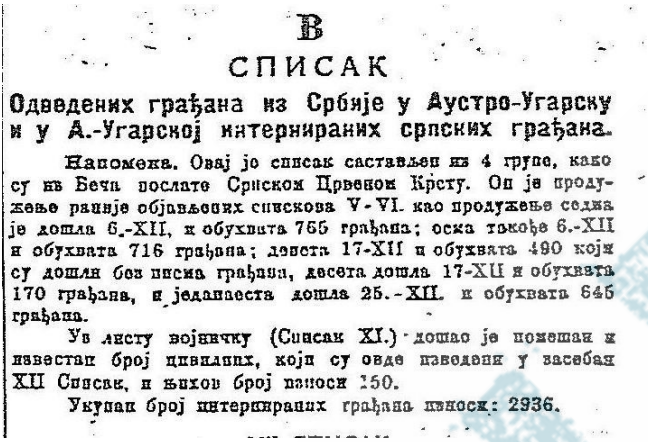

В

СПИСАК

Одведених грађана из Србије у Аустро-Угарску и у А.-Угарској интернираних српских грађана.

Напомена. Овај је списак састављен из 4 групе, како су ни Бечи послате Српском Црвеном Крсту. Он је продужење раније објављених списковa V-VI. као продужење седма је дошла 6.-XII, и обухвата 765 грађана; осма такође 6.-XII и обухвата 716 грађана; девета 17-XII и обухвата 490 који су дошли без писма грађани, десета дошла 17-XII и обухвата 170 грађана, и једанаеста дошла 25.-XII. и обухвата 845 грађана.

Уз листу војничку (Списак XI.) дошао је помешан и известан број цивилних, који су овде наведени у засебан XII Списак, и њихов број износи 150.

Укупан број интернираних грађана износи: 2936.

Сл. 8 "Српске новине" 28. март 1915: заглавље списка "В" интернираних српских грађана у Аустро-Угарској (1914).

Сл. 9 Аустроугарска војна дописна карта 5 хелера послата из Ужица (31. августа 1916) ратном заробљенику заточеном у месту Краслице[10]

Fig. 9 Postal Stationery Card 5 heller green overprinted K.U.K. FELDPOST sent from Uzice (31 August 1916) to prisoner of war imprisoned in Graslitz

Село Краслице је удаљено једва десетак километара од места Јиндриховице у коме се налазио највећи логор на територији Аустроугарске са српским војницима и цивилима. У преписци ратних заробљеника најчешће је навођен као Heinrichsgrün (Хајнрихсгрин).

[9]Заробљеник је радио у фабрици шећера у Шаркаду (Sarkadi Cukorgyár) у жупанији Бекеш на југоистоку Мађарске.

[10] нем. Graslitz, град у Чешкој Републици, Карловарски крај.

Драгана Ружић*

Деведест година аеродрома у Панчеву (1923-2013)
Од славе до заборава (3)

НОЋНИ ЛЕТОВИ

За своје путничке авионе компанија CFRNA је ангажовала највеће пилоте Првог светског рата као што су Албер Делен, Клод Боргар, Морис Ногес, Гастон Дирмон, Лионел де Мармие, Луи Гидон, итд. Те 1923. пилоти су имали пред собом наизглед непремостив проблем. Авиони су полазећи из Париза успевали да у току дана стигну до Панчева а одатле је било потребно наставити пут и ноћу зато што је у то време на релацији Париз - Цариград саобраћао воз Симплон Оријент експрес (Simplon-Orient-Express) који је за разлику од авиона возио дању и ноћу, тако да је ту раздаљину прелазио за четири дана чиме је добијао у времену па би у Цариград стизао пре авиона. Време које би авиони уштедели дању у поређењу са железницом било би брзо изгубљено током ноћи пошто авиони нису летели ноћу. Како би остварила временску предност над Симплон Оријент експресом, компанија Франко-Румен је одлучила да на две крајње тачке свог ваздушног пута покуша високо ризичне ноћне летове: од Париза до Стразбура у дужини од 410 километара и од Београда до Букурешта у дужини од 600 km с тим што је овај други био приоритетан. „То је за нас питање живота или смрти, будући да сваке ноћи губимо предност што је дању стекнемо над железницама и бродовима.“[111]

У ноћи између 7. и 8. септембра 1923. Клод Боргар је покушао да оствари ноћне летове. Међутим, ови први покушаји су прошли неуспешно. Први лет је трајао само 25 а други 15 минута. Први међународни ноћни лет путничког саобраћаја на свету остварио је следеће ноћи између 9. и 10. септембра 1923. француски пилот Клод Боргар (Claude Beauregard)[2] на релацији Букурешт (Băneasa) – Панчево авионом C-61 F-AFCR[3], чиме је аеродром у Панчеву ушао у историју светске авијације. Авијатичар Клод Боргар је у својој летачкој књижици забележио да је први ноћни лет трајао 5 сати и 10 минута. Сутрадан 10. септембра повратни ноћни лет од Панчева до места Băneasa трајао је 4 сата и 10 минута[4]. Авион Кодрон C61

---

[1] Антоан де Сент Егзипери, *Ноћни лет*, Београд 64.

[2] Claude Beauregard (1898-1931), пилот компаније CFRNA, затим CIDNA до маја 1925, исте године проглашен је Витезом француске Легије части због учешћа у ноћним летовима

[3] Авион је имао 3 мотора Хиспано-Суиза 8A 180CV, летео је брзином од 115 km на час и могао је да прими 10 путника и једног механичара

[4] На комеморативној плочи постављеној на аеродрому у Букурешту написано је да је лет трајао 6 сати 50 минута

F-AFCP слетео је на румунски аеродром у 23 часа и 20 минута. Авион је био модификован ради безбедности ноћног лета: уведено је електрично осветљење кабина, електрично грејање и радио, уграђена су црвена и плава светла на предњем и задњем делу авиона, као и први гониометри у историји светског ваздухопловства; постављена су два рефлектора на предњем делу авиона. Авион је био опремљен ракетама које су се испаљивале ради осветљавања полетно-слетне стазе. Дана 23. фебруара 1923. Компанија је почела с обележавањем терена између Панчева и Букурешта јаким ацетиленским рефлекторима који су постављени на сваких 40 km. да би као земаљски оријентири, у случају недостатака електричне енергије осветљавали пут од Панчева до Букурешта[5].

Сл. 1 "En un jour" ("У једном дану"): пропагандни слоган компаније CIDNA

У току 1923. инжењер Лепланке инсталирао на сваких 100 km укупно двадесет два рефлектора који су били контролисани уз помоћ фото-електричних ћелија и обележавали су пут преко Крајове (Craiova). Одашиљачи су били инсталирани на узлетиштима и у Турну Северину (Румунија). Навигациона средства која су до тада била ограничена на бусолу била су побољшана. Да би се решио проблем могућег квара мотора препоручено је да се авиони опреме са више мотора уместо дотадашњих један или два, како би били у стању да наставе лет и у случају квара једног мотора. Након што је претходне године испитала ове могућности Компанија је наручила четири авиона тримоторца Кодрон (Caudron C-61). Ноћни летови Клод Боргара на овој релацији су настављени и у наредним данима: 14, 18, 22, 27 септембра 1923.

[5] *Icare* 73, 1975

Дана 20. септембра 1923. француски авијатичари Морис Ногес (Maurice Noguès) [6] и Луј Гидон (Louis Guidon)[7] отворили су прву редовну ноћну линију ваздушног путничког саобраћаја у свету на истој релацији Букурешт – Панчево. Овај лет је трајао 4 сата и 45 минута. Сутрадан 21. септембра у сумрак пилоти су се авионом Кодрон (C61c-AFCQ)[8] компаније Франко-Румен упутили из Панчева ка Букурешту. Овај повратни лет је трајао 3 сата и 30 минута. Остало је забележено да су Ногес и Гидон 15. септембра 1923. полазећи из Букурешта надлетали терене према Југославији како би проверили да ли је све у реду за ноћне летове који им предстоје, да је Гидон у ноћи између 15. и 16. септембра летео сам и да су 18. септембра поново летели заједно да провере стање терена. Тада је Ногес у својим белешкама записао: „На сваком терену, са свих страна хоризонта дотрчавало је на стотине сељана у својим великим извезеним кошуљама, никада раније нису видели авион!" [9]

Летели су на висини од 1000 m брзином од 140 km на час. У авиону је био Жил Бетар (Julec Bétard), генерални директор компаније са својим помоћником који је био задужен за инсталирање светлосних сигналних фарова дуж руте. Авион је био биплан, дужине 14 метара, с дрвеном конструкцијом која је била покривена платном. Имао је три мотора, кабину за осам путника, отворене кабине за два пилота, простор за товар и један точак испод носа авиона да авион не би приликом слетања пао на нос. Летео је максималном брзином од 160 km/h. Два дана касније авион је доживео квар. Компанија је 1923. купила 6 авиона овог типа за осам путника за релацију Будимпешта – Панчево.

У својим „Сећањима на Франко-Румен" (Souvenirs de la Franco-Roumaine) [10] пилот Луј Гидон наводи да је тада готово на свим линијама број путника ка Оријенту био већи него ка Паризу. Сматрао је да је разлог за то био тај што је запад био отворенији ка модерним превозним средствима него исток. На пример, увек је било путника на линији Праг – Варшава и на

---

[6] Maurice Noguès (31.10.1889-1934) постао је други {еф-пилот компаније CFRNA од 27. марта 1922. након одласка Албера Делена. У компанији је остао три године, витез француске Легије части

[7] Louis Guidon (1896-1988)

[8] Прототип цивилног транспортног авиона Caudron C.61 појавио се 1921. Имао је три Hispano-Suiza мотора од 112 kW, кабину за 6 путника, стајни трап је имао по два дупла точка и дрљачу. Произведено је укупно 12 авиона типа C.61c који су били опремљени за ноћни лет и имали су моторе Hispano-Suiza 8Ac од по 134 kW као и кабину за 8 путника.

[9] Архива Музеја ваздухопловства Београд, арх.кутија: Ваздухопловне компаније Југославије између два рата

[10] Louis Guidon, Souvenirs de la Franco-Roumaine, *Icare* 73, 1975

релацији Париз – Панчево – Букурешт, а скоро никада обрнуто. У то време превоз се одвијао авионима Потез VII или Потез IX зависно од тога да ли је било потребно авион страга напунити товаром у недостатку путника. Тај товар се у почетку састојао од вреће са песком које је требало испразнити у Прагу или Букурешту, пошто би авион у повратку возио путнике. Временом, радници, заморени стављањем песка у вреће, почели су уместо песка да товаре цигле које би истоваривали по слетању на аеродром. Те цигле су после коришћене за изградњу објеката на неким станицама (Праг).

Сл. 2 1923. Особље француско-румунске компаније за ваздушни саобраћај

Године 1925. особље Представништва у Београду је бројало 25 чланова. На аеродрому у Панчеву су била два авионска хангара, радионица за поправке, група генератора и један преносни радио. Те године у авионима је било места за 11 путника. За Компанију је велику тешкоћу представљало то што је аеродром био удаљен од Београда. „Путнику који хита ради својих послова, а да мора да пробави на путу између Београда и Панчева два сата, таман толико за колико се стиже од Панчева до Пеште, није то ни мало пријатно и претпоставља другу врсту превозних средстава". Исте године у локалној штампи већ се јављају информације да ће аеродромска станица бити премештена у Бежанију код Београда „...пошто је од Бежаније до Београда мања удаљеност него од Панчева. Ми против тог

пресељења немамо ништа, јер ће тиме наши горноварошани добити опет пашњак који им је врло потребан.“ [11][21]

БЕРНАР ЛАФАЈ

Децембра 1933. Краљевска банска управа из Новог Сада је, на основу молбе Министарства војске и морнарице, донела одлуку о експропријацији од великог поседа града Панчева површину од 322 катастарских јутара и 951 квадратних хвати у корист државног ерара, а ради изградње правог аеродрома. Реч је о земљишту на коме су се одвијали летови компаније Франко-Румен. Иако је Сенат града поднео жалбу Министарству пољопривреде против ове одлуке уз образложење да се није узео у обзир захтев града за осигурање излаза стоке на пашњаке, затим јануара 1935. тужбу Државном Савету, жалба и тужба су одбачене, одлука Банске управе је постала правноснажна и земљиште је уведено у земљишне књиге као власништво државног ерара-Министарства војске и морнарице. [12] Већ 1936-37, одмах после окончања законске процедуре, Министарство је наручило од Француза да на аеродрому изграде три авионска хангара од армираног бетона за чије пројектовање је ангажован француски грађевински инжењер Бернар Лафај (Bernard Laffaille) [13] који је био посвећен пројектовању индустријске архитектуре и у то време је радио у Југославији на пројекту изложбеног павиљона Републике Француске у Загребу. Овде наилазимо на једну од првих примена префабрикованих носећих греда типа „V Laffaille“ које је пројектант, после примене на хангару у Мецу (Metz) 1933, усавршио 1937. на хангарима панчевачког аеродрома[14] да би касније наставио са њиховом применом на другим индустријским објектима као што су силоси и хангари. На аеродрому у Панчеву нема сачуваних објеката из периода 1923-1927.

*историчар уметности – конзерватор у Заводу за заштиту споменика културе Панчево

Састанци филателиста у Београду,
улица Светог Саве 16-18/II
недељом од 9 до 14 часова

11 *Народна слога бр.* 8, 1925, 1

12 ИАП, Записник седнице Градског већа града Панчева од 1935, СК.Бр.17, Погл.бр.2324

13 Bernard Laffaille (1900-1955)

14 V Laffaille: un trumeau plissé à section en V possédant une grande résistance au flambement pour un faible volume de matière

Проф. др Ненад Билбија

СПЕЦИЈАЛИЗАЦИЈА У ФИЛАТЕЛИЈИ РЕДОВНЕ МАРКЕ СФР ЈУГОСЛАВИЈЕ – ЈОСИП БРОЗ [IV] (МАЛИ ТИТО)

Чланак је првобитно објављен у Филаберзи 35-36 (28. јануар 2002.). Интернет приказ на страницама www.filatelija.rs је приредио Владимир Милић, уз сагласност аутора проф. др Ненада Билбије и уредника Филаберзе Зорана Бошковића

Редовне марке са ликом Јосипа Броза, као посебна издања, емитоване су у више наврата са различитим графичким решењима: 1945. 1966, 1967 и 1974.г. Последње издање, по нацрту Б. Јакца, пуштено је у оптицај 26. марта 1974. г. У овом приказу даје се исцрпан опис овог издања које сам у сопственој студијској збирци означио као "Јосип Броз IV". То подразумева све марке идентичног графичког решења и формата емитоване у дужем временском периоду почев од наведеног дана пуштања у оптицај.

Основно издање (1974. г.) садржи четири вредности, 0.50, 0.80, 1.20 и 2.00 динара. Штампано је једнобојном офсет техником на обичном тањем и нешто глађем (не и глатком) беличастом и жућкастом папиру. По својој структури, дебљини и рефлексима које одаје под УВ светлошћу овај папир је у свему идентичан папиру коришћеном у штампању марака тзв "други туризам 1972/1973.г.". То је папир који је Д. Тубиновић, пишући о редовним маркама са "туристичким мотивима" описао као увозни произвођача "Сандерс". У каталогу "Југославика модерна" тај папир је, међутим, описан као домаћи. Карактеристика тог папира је да када се полеђина посматра лупом према извору светлости, показује узану вертикално пругасту грађу (узане светлије и тамније пруге). Гумиране су равномерним наносом гуме високог сјаја са благо наглашеном жућкастом нијансом. Део тиража је са фосфоресцентним наносом у виду две траке у вертикалном ивичном делу.

Гумирање високог сјаја, приметно тањи папир и део тиража са фосфоресцентним наносом су главне филателистичке особености основног I штампања ових марака. Сва каснија доштампавања, свих или појединих вредности, имала су нанос "тропске" и, само у једном случају, полусјајне гуме. Пре него што изложим своје виђење класификације марака са ликом Јосипа Броза. осврнућу се на њихове каталошке приказе, као и оне веома кратке објављене у часописима. Каталошки прикази се могу оценити као недовољно информативни па и са нетачним подацима.

По непотпуности приказа предњачи "Каталог поштанских марака југословенских земаља 1991. г." у издању Југомарке, у коме се за ово издање наводи само да је: једнобојни офсет ЗИН; папир кредаст; зупчање чешљасто 13 ¼ и 13 ¼: 12 ½ (вредност од 0.50 и 2.00 динара) као и да су штампане са фосфором. Михел каталог за 1999/2000.г. наводи, у општим подацима, да су ове марке издаване у периоду 1974-1981. г. те да су штампане у офсет техници на папиру без (х) и са (у) фосфоресцентним тракама; зупчане чешљасто 13 ¼ (А) и 13 ¼ : 12 ½ (Ц). За марке у зупчању 13 ¼ : 12 ½ као година пуштања у промет наводи се 1981. г. Такође се наводи да су све четири вредности, са и без фосфоресцентног наноса познате и на дебљем папиру са сувим гумирањем. Уз непотпуну информисаност донекле разумљиву јер се ради о "Општем каталогу", овај каталог нетачно наводи да све 4 вредности са сувим гумирањем постоје и са фосфоресцентним наносом. Такве марке не постоје.

Највише информација о овом издању пружа каталог "Југославика модерна" из 1988.г. На страни 200 - 201 као датум емитовања појединих штампања ових марака наводи:

- 1974.г. 26. март марке на обичном папиру са сјајном гумом без (х) и са (у) фосфоресцентним наносом, з.ч. 13 ¼ (све 4 вредности)
- 1976.г. јул марке на глатком папиру означеном као папир "Б" са гумом без сјаја з.ч. 13 ¼ (све 4 вредности).
- 1980-1981.г. марке на глатком папиру "Б" у з.ч. 13 ¼ : 12 ½ са гумом без сјаја (вредности од 0.50 и 2.00 динара).
- 1981-1982.г. марке на пругастом "Д" папиру са гумом без сјаја у зупчању 13 ¼ : 12 ½, (само вредност од 2.00 динара).
- 1982-1983.г. марке на глатком пругастом папиру са гумом без сјаја (означеном као папир БД), без навођења вредности и неодређеном у спецификацији.

У спецификацији марака, без назнаке године емитовања, описује се, под ознаком zВА марка зупчања 13 ¼ са полусјајном гумом.

У часопису "Филателиста" бр 180, април 1979. г, објављена је у рубрици "у неколико редова" (В. Беговић), информација да се почетком марта 1979. г. појавила у продаји марка од 2.00 динара на обичном папиру и са полусјајном гумом. Ова информација наводи на могућност да је то треће штампање (друго доштампавање) вредности од 2.00 динара. У броју 181 истог часописа наводи се постојање марке од 0.50 динара (сува гума) која под УВ лампом сјаји интензивно белом бојом те да папир садржи примесе флуоресцентне материје али да се то не одражава на слику марке. У броју 192/193 В. Беговић наводи да је постало правило да марке редовних издања, штампане после 1979. г. налазимо у промењеним

величинама зупчања. Као пример наводи вредности од 0.50 и 2.00 динара са ликом Јосипа Броза. Исти аутор у броју 202/203 истог часописа извештава о вредности од 2.00 дин. зупчану чешљасто 13 ¼ : 12 ½ на сјајном глатком папиру.

Подаци из каталога и литературе не дају филателистима могућност да из обиља примерака са којима располажу и очигледних разлика у боји, те засићењу истом бојом, изврше каталогизацију по периодима емитовања. Веома је тешко, уколико то није учињено одмах по набавци, издвојити вредности од 0.50 и 2.00 дин. које припадају другом штампању од каснијих штампања тих истих вредности са тропским наносом гуме. Упоређивање папира и његове структуре као и одсјаја који се добија под УВ лампом може помоћи у разликовању, али остаје несигурност и сумња у поузданост издвајања. Тешко да би сакупљачи узимајући папир као основ за разврставање, нашта наводи каталог "Југославика модерна" могли да се снађу и пронађу "пругасти" папир. Мислим да такав папир не постоји или га ја не налазим међу бројним примерцима са којима располажем. Постоје примерци вредности 0.50 и 2.00 дин. са ребрастим наносом тропске гуме који, када се полеђина марке посматра према извору светлости, показују светлије и тамније вертикалне пруге али без континуитета и једнообразности у пружању. Када се такве марке оперу квазипругаста грађа папира се губи. Могу се, међутим, наћи примерци штампани на папиру са хоризонтално пругастом грађом уочљивом само са лица марке. Узане светлије и тамније пруге видљиве су само уз помоћ лупе.

Очигледно је да каталози и публиковане информације не дају поуздане филателистичке елементе за разврставање марака по редоследу њиховог штампања. Поуздано се могу издвојити само марке основног издања (I штампање) будући да се оне лако разликују по особеностима папира и гумирања. Несумњиво да је поновљено штампање (II штампање) уследило 1976.г. и да је оно обухватило све 4 вредности на другачијем папиру - дебљи гладак папир и мат нанос гуме. Сва каснија доштампавања односила су се само на вредности од 0.50 и 2.00 динара, вероватно нешто бројнија код вредности од 2.00 дин. Та вредност је особенија по варијететима боја и гумирању (полусјајни нанос гуме). Какав је био редослед доштампавања с обзиром на боју слике и друга обележја није могуће поуздано утврдити.

Узимајући у обзир све објављене информације (каталози, часописи) могуће је предпоставити следеће периоде штампања и емитовања:

I штампање 1974. г. 26.март. Све четири вредности (0.50, 0.80. 1.20 и 2.00 дин.). Једнобојни офсет. Папир тањи, обичан гладак, беличаст или жућкаст. Гума сјајна жућкаста. Зупчање чешљасто 13 ¼ (Ју-каталог бр.1433/1436; Михел бр.1551-1554.). Без и са фосфоресцентним наносом у виду две вертикалне ивичне траке уочљиве и оком као матиране површине на сјајној површини слике. Карактеристика овог папира је да, посматран према извору светлости са полеђине, показује слабије изражену вертикално пругасту грађу. Приметне разлике у боји слике нађене су само код вредности од 0.50 дин. и 1.20 дин. при чему се код вредности од 0.50 дин. са фосфоресцентним наносом, налази и изразито другачија боја

II штампање 1976. г. јул. Све четири вредности као и код И штампања. Боја непромењена. Једнобојни офсет. Папир обичан, гладак, беличаст и приметно дебљи. Гума мат, беличаста у равномерном наносу. Зупчање чешљасто 13 ¼. Штампане само без фосфоресцентног наноса.

III штампање 1979. г. март. Поновљено штампање вредности од 2.00 дин. Папир обичан беличаст, дебљи и јачи. Гума полусјајна беличаста. Зупчање чешљасто 13 ¼. Боја непромењена.

IV штампање 1981. г. Поновљено штампање вредности од 0.50 и 2.00 дин. Папир обичан, беличаст и жућкаст, дебљи. Гума тропска у равномерном или ребрастом наносу. Зупчање чешљасто 13 ¼ : 12 ½ и 13 ¼. Боја идентична предходној али и различита. Под УВ лампом беличасти до ружичасти и тамније љубичасти рефлекси, веома разноврсни како међу примерцима мешовите тако и једнообразне величине зупчања. Претпоставке да се ово поновљено штампање не односи само на марке у мешовитом већ и у зупчању 13 ¼ заснива на новим варијететима боје (сивоултрамарин, сивоплава) у којима се налазе обе величине зупчања.

Да ли су доштампавања вредности од 0.50 и 2.00 дин. вршена и касније или у времену између III и претпостављеног IV штампања нема никаквих поузданих информација. Чињеница је да се марке у мешовитом зупчању налазе у различитим бојама, што је нарочито карактеристично за вредност од 2.00 дин. али и да се у тим истим бојама налазе и примерци у з.ч. 13 ¼. У црнкастосивоплавој боји нађене су обе величине зупчања на хоризонтално пругастом папиру. Класификацију марака "Јосип Броз [IV]" треба заснивати само на основу различитости филателистичких особености наводећи да су марке издаване у периоду почев од 1974. г. до краја 1983. г. при чему је означена година последњег штампања доста произвољна.

Према особеностима папира, величини зупчања, гумирања и боји систематизовао сам их на следећи начин:

Тип I

папир тањи обичан нешто глађи

Гума високог сјаја (x) и (y); зупчање чешљасто 13 ¼ /A/.

све 4 вредности -0.50, 0.80, 1.20 и 2.00 дин.

без фосфоресцентног наноса са фосфоресцентним наносом

Тип II

папир обичан, гладак, приметно дебљи у односу на Тип I

Гума мат (тропска) у равномерном наносу;

зупчање чешљасто 13 ¼ /A/, без фосфоресцентног наноса (x)

све 4 вредности -0.50, 0.80, 1.20 и 2.00 дин

Тип III

папир обичан, беличаст, дебљи, гума полусјајна беличаста
зупчање чешљасто 13 ¼ /A/, без фосфоресцентног наноса (x);
само вредност од 2.00 дин

Тип IV

папир обичан, беличаст или жучкаст, дебљи
Гума мат (тропска) у равномерном / Ra / или ребрастом / Re / наносу без фосфоресцентног наноса (x).
зупчање чешљасто: 13 ¼ /A/ или 13 ¼ : 12 ½ / C /;
вредности од 0.50 и 2.00 дин.

Ax

Cx

Ax

Cx

Тип V

папир обичан гладак и сјајан, без фосфоресцентног наноса (x).
Гума мат (тропска) у равномерном наносу.
З.ч. 13 ¼ : 12 ½ / C/;
само вредност од 2.00 дин

помоћно издање

претисак нове вредности 0,80 преко 1,20 динара (књиготисак):
- Претисак преко марке тип I (1553 I.Ax – сјајна гума) и
- претисак преко марке тип II (1553 II.Ax – тропска гума)

1974.г. март 26. - 1983.г. Редовно издање "Јосип Броз [IV]".

Једнобојни офсет. Папир, зупчање, гума и боја различити.

Тип **I** папир тањи обичан нешто глађи. Гума високог сјаја без фосфоресцентног наноса (x) и са фосфоресцентним наносом (y); з.ч. 13 ¼ /A/. Ово је основно издање - **I** штампање све 4 вредности -0.50, 0.80, 1.20 и 2.00 дин.

Тип **II** папир обичан, гладак, приметно дебљи у односу на предходни. Гума мат (тропска) у равномерном нанесу; з.ч. 13 ¼ /A/, без фосфоресцентног наноса (x). Ово је доста поуздано **II** штампање са све 4 вредности 1976.г.

Тип **III** папир обичан, беличаст, дебљи. Гума полусјајна беличаста. З.ч. 13 ¼ /A/, без фосфоресцентног наноса (x); само вредност од 2.00 дин. Највероватније **III** штампање

Тип **IV** папир обичан, беличаст или жучкаст, дебљи. Гума мат (тропска) у равномерном / Ra / или ребрастом / Re / наносу без фосфоресцентног наноса (x). З.ч. 13 ¼ /A/ или 13 ¼ : 12 ½ / C /; само вредности од 0.50 и 2.00 дин.

Тип **V** папир обичан гладак и сјајан, без фосфоресцентног наноса (x). Гума мат (тропска) у равномерном нанесу. З.ч. 13 ¼ : 12 ½ / C/; само вредност од 2.00 дин.

У оквиру сваког типа издвојени су варијетети боје означени малим абецедним словима (a,b,c,d...) при чему арапски бројеви уз абецедне дефинишу засићеност бојом (a1,b1,a2,b2, c1,c2,c3...). Дефинисање боја извршено је према Михел водичу боја/ Michel Farbenfurer, 36. erweiterte Auflage. Код вредности од 2.00 дин. сивкастоплава боја је називно изведена будући да се према водичу боја слике није могла прецизно одредити. Приказ свих издвојених варијетета, по вредностима, дат је табеларно.

Према табели свака регистрована марка има свој код. Тако нпр. марка од 0.50 дин. основног издања, Тип I у тамномаслинастој боји са фосфоресцентним наносом је 1551 I.Ау а2. Вредност од 2.00 динара у зупчању 13 ¼ : 12 ½ Тип IV са ребрастим наносом гуме у сивоплавој боји је: 1554 IV.Cx.Re.c1. У овом приказу нису узете у обзир веома изражене разлике у рефлексима под УВ лампом нити структура папира. У неком "Општем каталогу" спецификација се може поједноставити занемаривањем варијетета по засићености бојом као и начином наношења гуме - равномеран, ребраст. На тај начин број од 47 различитих варијетета своди се на 25 примерака. Уз мало труда, уз помоћ лупе и водича боја сваки сакупљач може у својој колекцији извршити

разврставање према датој табели. Наведеним маркама треба додати и марку кат.бр. 1757 (Михел) које су заправо марке бр. 1553 I.Ax i II.Ax (1.20 дин.) прештампане новом вредношћу (0.80 динара).

ТАБЕЛАРНИ ПРИКАЗ ВАРИЈЕТЕТА РЕДОВНОГ ИЗДАЊА "Јосип Броз **IV** ", 1974 - 1983. г.

ТИП	I		II	III	IV				V
ВАРИЈЕТЕТ	**Ax**	**Ay**	**Ax**	**Ax**	**Ax Ra**	**Ax Re**	**Cx Ra**	**Cx Re**	**Cx**
Бр. 1551 0.50 дин. a1 маслинастозелена	+				+				
a2 тамномаслинастозелена	+	+			+	+			
a3 јаркомаслинастозелена			+			+	+	+	
b тамнозеленомаслинаста		+							
c1 сивозелена						+	+		
c2 јаркосивозелена					+				
c3 средњесивозелена					+		+	+	
Бр. 1552 0.80 дин. Јаркоружичаста	+	+	+						
Бр. 1553 1.20 дин. a1 црнкастозеленосива	+	+	+						
a2 црнозеленосива	+	+	+						
Бр. 1554 2.00 дин. a1 тамносивкастоплава	+	+	+	+	+				
a2 црнкастосивкастоплава					+				
a3 сивкастоплава				+	+		+		
b1 средњесивоултрамарин					+		+		
b2 јаркосивоултрамарин									+
c1 сивоплава					+		+	+	
c2 јаркосивоплава					+	+	+	+	
c3 црнкастосивоплава					+		+		

Свакако, најређа а тиме и највреднија марка између издвојених у табели је бр. ***1554 V Cx b2*** тј. штамапна на изразито глатком сјајном папиру у мешовитом зупчању, у јаркосивоултрамарин боји. Њена вредност је љубитељска. Могу се такође издвојити, као вредније од осталих и марке под бр. ***1554 III Ax a1*** и ***1554 III Ax a3***, као и ***1551 I Ay b***.

М. Р. Вуковић

СРПСКА ДРУГА АРМИЈА И БУГАРСКЕ ПОШТЕ У ПРВОМ БАЛКАНСКОМ РАТУ 1912 – 1913.

M. R. Vuković

SERBIAN SECOND ARMY AND BULGARIAN POST OFFICES DURING THE FIRST BALKAN WAR 1912 – 1913

In this article author attempts to explain seemingly strange (and indisputably rare) occurrence of Bulgarian postmarks on Serbian military correspondence during First Balkan War 1912-1913, namely on correspondence sent from Serbian II Army fighting on Vardar and Thracian scene of war. Since relevant postal documents are scarce, the author also reviews military history and existing philatelic material and concludes that "Bulgarian connexion" was not of institutional but rather of *ad hoc* nature. In other words, that in such cases Serbian soldiers individualy posted mail at nearby Bulgarian POs, either in an attempt to accelerate mail and circumvent censure or because at that moment Serbian military postal system was not fully available.

In addition to those already known, the article also deals with potentially possible Bulgarian postmarks on Serbian military correspondence.

The author wishes to thank Dr. Richard M. Stevens, Mr. Aleksandar Boričić and Mr. Boncho Bonev for providing substantial help. He also appreciate information and opinion provided by Mr. Alexandre Galinos, Thomas Hitzler and Atadan Tunaci.

Недавно ми је вишедеценијски пријатељ филателиста (чију жељу да остане анониман поштујем) послао слике српске војничке дописнице која ме је, не само због реткости, подсетила на једно, у нашој литератури релативно запостављено подручје – преписку српских војника из састава II армије преко бугарских пошта током Првог балканског рата, и то са два војишта: вардарског и тракијског.

Сл. 1: Српска војничка дописна карта са полазним бугарским жигом КЮУСТЕНДИЛЬ 26. X. 912. KUSTENDIL

Неопходне историографске податке преузео сам из студије генерала Добросава Ј. Миленковића *Друга српска армија у Првом балканском рату* (*Војно дело*, Београд, 1963), као најмеродавније[1]. Само спорадично консултовао сам ратне дневнике два бугарска официра (генерал Владимир Зимов и резервни капетан Отон Барбар). Датуми су по Јулијанском календару који је тада коришћен у Србији и Бугарској[2].

У припреми чланка суштински су ми помогли познати истраживачи поштанске историје др Ричард М. Стивенс (Dr. Richard M. Stevens) и Бончо Бонев, а без материјала и података из збирке Александра Боричића „Serbia and Montenegro in Balkan Wars 1912 – 1913" овај текст био би знатно непотпунији. За информације и мишљења захвалан сам А. Галиносу, Т. Хицлеру и А. Тунацију.

I Вардарско војиште: октобар 1912

У току припрема за рат Србија и Бугарска договориле су се да у састав српске II армије уђу једна ојачана српска (Тимочка I позива) и једна бугарска (7. или Рилска) дивизија. Армија је стационирана у Бугарској, била је под српском командом и имала задатак да осигурава лево крило српске I армије и напада бок и позадину турских снага по правцима Егри (Крива) Паланка – Кратово и Кочане – Штип.

Тимочка дивизија I позива састојала се од четири пешадијска (13, 14, 15. и 20), по једног коњичког и пољског артиљеријског пука, штаба и пратећих јединица и служби, и била је ојачана једним артиљеријским дивизионом и једном батеријом. Од 29. септембра до 6. октобра 1912. концентрисана је у области Ћустендила[3]. Уочи отпочињања ратних дејстава део борбених јединица (14. и 15. п.п.) пребачен је на положаје, а код Ћустендила су остали армијски и дивизијски штаб, резервне (13. и 20. п.п.) и пратеће јединице и службе[4]. Мада је било кретања и продора трупа у Македонију, Ћустендил је остао база II армије све до њеног одласка под Једрене.

На молбу Бугарске, 12/13. октобра наређено је, а већ 14. октобра и започело враћање јединица Тимочке дивизије (без 14. пешад. пука) из Македоније и њихово груписање у области Ћустендила и Ђујешева. Постепени транспорт Тимочке дивизије I позива железницом за Једрене почео је три дана касније, 17. октобра 1912[5].

Поред Тимочке, у састав II армије је под Једрене упућена и Дунавска дивизија II позива (7, 8. и 9. пешадијски пук, 1 коњички дивизион; ојачана 4. прекобројним пуком I позива и 2. дринским артиљеријским дивизионом), изворно у саставу Прве армије[6]. Она је преко Егри Паланке 18. октобра кренула за Ђујешево и Ћустендил, где је постепено пристизала у периоду између 20. и 22. октобра. Укрцавање на возове (осим коњичког дивизиона) трајало је од 21. до 23. октобра 1912.

Транспорт сваког ешалона до Мустафа паше трајао је око три дана.

Сл. 2: Скица кретања трупа и преноса поште II армије 1912-1913

Штабови II армије и Дунавске дивизије II позива кренули су из Ћустендила 23. октобра и стигли у Мустафа пашу 24. (армијски) и 26. октобра (дивизијски). До 27/28. октобра транспортован је и последњи ешалон Тимочке дивизије, док је због проблема са превозом коња Дунавски коњички дивизион кренуо са вардарског војишта тек 31. октобра и стигао под Једрене 2. новембра.

Средином фебруара 1913. из Ниша су под Једрене упућени један артиљеријски посадни/градски (12. фебруар) и један хаубички пук (16. фебруар).

1. Бугарска пошта Ћустендил (буг.:Кюстендилъ)

Наведена војничка карта писана је 25. X 1912. у Ћустендилу[7], и поништена жигом бугарске поште „КЮУСТЕНДИЛЪ/KUSTENDIL“ са датумом „26.X.912.“.

Карте са бугарским жигом Ћустендила су ретке. Осим ове видео сам само још једну, а о две су ме обавестили проф. др Јован Величковић и др Брана Новаковић.

Сл.3: Лево – Бугарска дописница са жигом Ђујешева из збирке А. Боричића. Десно – Реконструисани жигови Ћустендила и Ђујешева,

2. Бугарска пошта Ђушево / Ђујешево (буг.:Гюешево)

У излошку Александра Боричића „Serbia and Montenegro in Balkan Wars 1912 - 1913“, налази се и јубиларна бугарска дописница од 10 ст. (Ашер број 31) коју је 16. X 1912. из Ђујешева (*буг.*: Гюешево) послао војник из Тимочке дивизије I п.[8], а поништена је бугарским жигом „ГЮЕШЕВО / GUESHEVO“ са датумом „16. X. 912.“.

Пограничко место и железничка станица Ђујешево, као и истоимена висораван, били су почетни борбени положај 20. пука. Са развојем дејстава пук и неке друге јединице прешли су границу и учествовали у борбама око Егри Паланке и даље, али су пред одлазак за Једрене враћени у Ђујешево. Одатле су 17. и 18. октобра транспортовани железницом за Мустафа пашу, где су стигли 19. и 20. октобра 1912.

Описана карта из излошка А. Боричића је једини примерак који ми је познат.

II Тракијско војиште: крај октобра 1912 – април 1913

Српске трупе су у Мустафа пашу[9] (*буг.:* Свиленъ, касније Свиленград), ког су Бугари претходно запосели, пристизале током треће декаде октобра. До 1. новембра јединице су биле распоређене на борбене положаје, и то:

1) Штаб II армије у Мустафа паши (укључиво и залеђе)

2) Тимочка дивизија I позива (ојачана једним бугарским пуком) на северо-западном сектору, од реке Тунце до реке Марице, са штабом у Секјуну

3) Дунавска дивизија на западном сектору, од реке Марице до реке Арде, са штабом у селу/железничкој станици Кадикеј (*тур.*:Kadıköy, *буг.*: Кадѫ-кьой), и

4) Средином фебруара 1913. тешка артиљерија придодата је Дунавској дивизији и делом размештена источно од Арде у сектору бугарске 8. (Тунџанске) дивизије.

Опсада града Једрена је (уз примирје од 20. новембра 1912. до 21. јануара 1913) трајала до 11. марта 1913, када су српско-бугарске снаге кренуле у општи напад. Турска посада је 13. марта 1913. око 9 часова почела да истиче беле заставе.

Повратак II армије у Србију почео је 18. марта из станица у Мустафа паши (Тимочка), Кара Агачу[10] и Капикулама/Капетан Андрејеву[11] (Дунавска). Последњи ешалон кренуо је 21. априла, само је II пољска болница евкуисана 29. априла 1913.

1. Бугарске поште Једрене и Карагач (буг.: Одринь, Караагачь; тур.: Edirne)

Српску ВДК са турским двојезичним жигом „ANDRINOPLE“ својевремено ми је предочио проф. др Јован Величковић. Датумски мостић жига није сасвим читак, али је уочљиво да није двојезичан већ само арапским писмом (варијанта жига 25 у студији Николаса и Галиноса[12]). Како је долазни жиг Београда датиран „3.4.13“ може се основано претпоставити да је турски жиг отиснут 31. марта 1913.

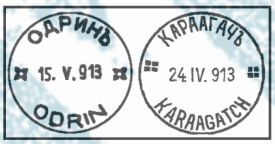

Сл. 4:
Српска ВДК са турским жигом Једрена из збирке проф. др. Ј. Величковића (лево).
Потенцијално могући бугарски жигови Једрена (др Р. М. Стивенс) и ж/с у Карагачу (Карамицос) (горе)

Једрене је био значајан град и утврђење, са железничком станицом у Карагачу (Karaağaç, *инт.:* Karagach), удаљеном 3 km од Једрена, на десној обали Марице. Град је имао више пошта, а Николас и Галинос региструју 31 двојезични турски жиг[13]. Уз варијанту жига бр. 25 из збирке проф. др Јована Величковића, једренске поште су, дакле, пред избијање рата користиле најмање 32 двојезична жига.

Бугарска пошта Једрене користила је бар пет турских жигова. Николас и Галинос региструју три, у збирци др Р. М. Стивенса налази се још један, а пети је из збирке Јована Величковића. Посебно су интересантни жиг из збирке др Р. М. Стивенса (бр. 47 по Николасу и Галиносу) са кога је, како се чини, уклоњено арапско писмо[14] и жиг из збирке проф. др Величковића (варијанта жига 25 по Николасу и Галиносу).

У књизи бугарске Генералне дирекције ПТТ из 1939. као датум отварања поште Једрене наводи се 14. март 1913[15]. Бугарски истраживач Бончо Бонев ми је скренуо пажњу да је извештај Т. Цончева, главног инспектора бугарских војних ПТТ из 1914.[16] поузданији извор и љубазно ми га доставио. Према Извештају (стр. 135,137) тог дана успостављен је телеграфски, док су писмоносни и упутнички саобраћај уведени 20. односно 22. марта 1913. Истог дана и истим темпом увођења служби (без упутница) отворена је и пошта ***Једрене станица*** (*Гара Одрин*) у ***Карагачу***.

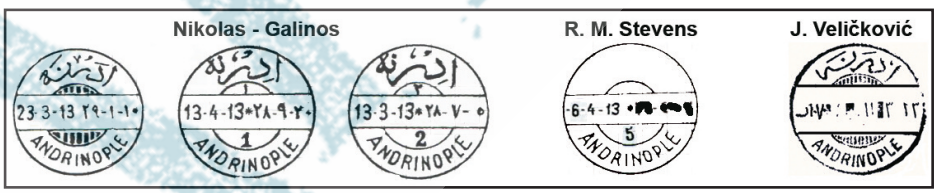

Сл. 5: Турски жигови коришћени у бугарској пошти Једрене.

Након пада Једрена српска војска је била концентрисана код Секјуна, Кадикеја, Мустафа паше, Кара Агача (Черноменског) и Капикула (*буг*: Капикъуле**;** *турски: Kapıkule;* од краја 1912. Капетан Андрејево, *буг.:* Капитан Андреево). У Једрене је ушла само за свечани дефиле 16 - 17. марта 1913. Међутим, официрима су издаване дозволе за излазак у Једрене. Могуће је, дакле, да постоји српска војна преписка са још неким турским жигом. Што се бугарских жигова тиче, Р. М. Стивенс поседује жиг „ОДРИНЬ/ODRIN“ датиран 15.V.913, дакле после одласка српских трупа, али се

жиг поште на ж/с Једрена у Карагачу (КАРААГАЧЬ / KARAAGACH) појавио на аукцији Карамицоса са датумом 24. IV. 913, што оставља неку маргину и за потенцијално могуће бугарске жигове ОДРИНЬ и КАРААГАЧЬ на српској преписци.

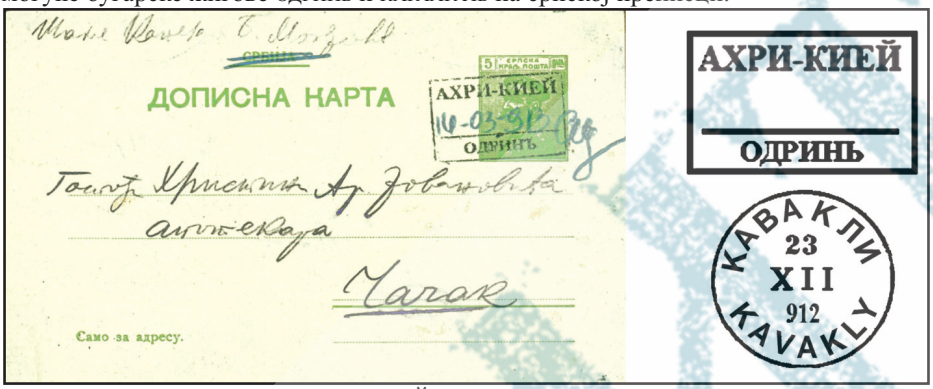

Сл. 6: Дописница са жигом АХРИ-КИЕЙ/_____/ОДРИНЬ *(лево); реконструисани жигови Ахркеја и Каваклија (десно), све из збирке Александра Боричића.*

2. Бугарска пошта Мустафа паша (буг.: Свиленъ, касније Свиленград)

Својевремено ме је др Брана Новаковић обавестио да постоји српска карта са бугарским жигом Мустафа паше/Свилена. Бугарска ГД ПТТ наводи да је пошта у том месту отворена 18. октобра 1913[17]. Но, Извештај Т. Цончева (стр. 134, 137) наводи да је пошта *Мустафа паша станица (буг.: гара)* отворена 9. октобра 1912, а у *граду* сутрадан, 10. октобра, али само за телеграфски саобраћај. Од 16. октобра обе поште врше и писмоносну, а од 4. новембра још и упутничку службу.

*Сл. 7: Бугарски (*СВИЛЕНЪ*) и потенцијални турски жиг* (DJISRI MOUSTAPHA PASHA 3) *(Карамицос)*

Како је бугарска пошта имала запљењен турски месни жиг DJISRI MOUSTAPHA PASHA 3, постоји потенцијална могућност да се он нађе и на српској војничкој преписци.

3. Бугарски печат АХРИ-КИЕЙ / _____ / ОДРИНЬ

Александар Боричића поседује и српску дописницу од 5 пара са правоугаоним печатом „АХРИ-КИЕЙ / ОДРИНЬ“ и цртом за датум на којој уписано „*14–03–913 год*“. Писана је 13. 3. 1913, а пошиљалац не наводи јединицу већ локацију “*Ахри-кјој*”.

Због изостанка назнаке јединице, ова карта поставља два питања: о ком се месту ради и која је природа овог печата. Наиме, два места би могла да буду “АХРИ-КИЕЙ”, а српски извори оба називају “*Ахркеј*”:

1) Село на 18 km северозападно од Једрена. Од најближе пруге удаљено око 10 km. Данас је у Турској под именом *Ahi köy* или *Ahirköy.* На тадашњим мапама и скицама опсаде Једрена означено као *Ahirkeui*. Бугарско име *Ахъркьой*. Било је у северозападном сектору опсаде, *у захвату борбеног распореда Тимочке дивизије*.

2) Село и ж/ст на 10 km јужно од Једрена, на прузи Једрене - Дедеагач. Турско име је *Ahi köy/ Ahirköy.* На тадашњим мапама означено као *Akhorkeui*. Бугарско име *Ахоркьой* или *Ахъркьой*. Припало Грчкој као *Ахирохори*, од 1932. *Неа Виса*. Било је иза линије одбране Једрена, насупрот јужног сектора опсаде који је држала бугарска 8. (Тунџанска) дивизија ојачана српском артиљеријом. Извори који су ми били доступни имплицирају да су бугарске трупе запоселе пругу и место 13. марта 1913.

Ни у једном *Ахркеју* није постојала редовна пошта. Већина истраживача сматра да је то железнички жиг. То би могло да буде тачно, ако је у питању *Akhorkeui*.

О овом проблему Бончо Бонев ми је написао: "*Верујем да нема сумње да је у питању железнички печат употребљен као поштански... Он одговара отоманским железничким печатима, осим што није на француском већ на бугарском језику*.

*Вероватно је шеф станице био активан и иницирао израду и коришћење печата, или је то учинио неко други са овлашћењима - можда официр, заповедник јединице које је држала област железничке станице Ахри кје*j".

Готово идентично је и мишљење Томаса Хицлера (Thomas Hitzler), док турски истраживач Атадан Тунаци мисли да би то могао бити печат ж/с *Ahirköy* недалеко од Ипсале, у Суфлијској кази, но ово место је доста удаљено од српских јединица.

С обзиром на распоред јединица, мислим да ово питање ипак остаје отворено.

Примерак из збирке Александра Боричића је једини који ми је познат.

4. Бугарска пошта Кавакли (буг.: Кавакли, од 1934. Тополовград)

У збирци А. Боричића (лист 71), постоји иста дописница са бугарским жигом „КАВАКЛИ / KAVAKLY / 21/XII/912". Као локација у тексту се наводи „*Ново село*".

Кавакли (од 1934. Тополовград) је удаљен од Мустафа паше 12 km на СИ.

Ново село (*буг.*: Новосело) је од Каваклија удаљено 2–3 km на југоисток, а од седишта штаба и војне поште Друге армије око 10 km на североисток. Вероватно су близина Каваклија и удаљеност Мустафа паше утицали да карта буде предата бугарској пошти и да је она прихвати.

Ново село децембра 1912. није било у захвату војишне просторије, те није јасно присуство српских војника. Могуће је да су се пратеће јединице/службе штаба II армије ту налазиле, пре свега војнички и марвени санитет за инфективне болести[18].

Примерак из збирке Александра Боричића је једини који ми је познат.

Сл. 8: Бугарска дописница од 5 ст. послата из Дунавске дивизије II позива у Мустафа паши са транзитним жигом СОФИЯ/SOPHIA 29.X.912. *и пловдивском цензуром* УПРАВЛЕНИЕ НА II^{А} ВОЕННА ИНСПЕКЦИОННА ОБЛАСТЬ *(из збирке др Р. М. Стивенса).*

5. Бугарска пошта Софија (София)

Др Р. М. Стивенс поседује две бугарске дописнице од 5 стотинки послате из Дунавске дивизије II позива (тада још у Мустафа паши) с краја октобра 1912.

Прва је писана 26. октобра 1912. и поништена у транзиту бугарским жигом новог типа „СОФИЯ / SOPHIA" са датумом у хоризонталном низу „29.X.912."[19].

Друга је писана непознатог датума и поништена у транзиту бугарским жигом старог типа „СОФИЯ / SOPHIA" са вертикалним разломачким датумом „2/XI/912.".

Обе карте имају и бугарски велики округли цензурни печат са грбом у средини и натписом „УПРАВЛЕНИЕ НА II^{А} ВОЕННА ИНСПЕКЦИОННА ОБЛАСТЬ". Како је седиште бугарске Друге војно-инспекцијске области било у Пловдиву, пошта са Једрена очито је транспортована железничком рутом Мустафа паша – Пловдив – Софија, а одатле за Србију (Пирот, Врање и Ниш) преко Царибода (Димитровград).

Примерци из збирке др Ричарда М. Стивенса су једини који су ми познати.

Преусмеравање такве преписке српској војној пошти почело је, по свему судећи, крајем јануара или почетком фебруара 1913. Коришћење бугарских пошта током повратка II армије у Србију је било диктирано нужношћу. Наиме, у једном делу тог периода српска војнопоштанска служба је била објективно недоступна војницима због припрема за и извршења евакуације.

Сл. 9: Као и са вардарског, тако и са тракијског војишта постоје поштански сувенири. На недавној Карамицосовој аукцији продата је, између осталих, и једна српска војничка дописна карта са жигом војне поште II армије, заплењеним турским жиговима Мустафа паше и Једрена и бугарским жигом Мустафа паше (Свилен), па и службеним печатом војне поште и телеграфа бугарске Друге армије. Датуми се крећу од 5.10,1912. (заузеће Мустафа паше) па до 13.3.1913. (дан када се Једрене предало).

6. Неидентификована бугарска пошта

У збирци др Ричарда М. Стивенса постоји и карта српског војника из 20. пука Тимочке дивизије, тек пристигле под Једрене, упућена девојци у Ћустендил. На карти се налази долазни жиг бугарске поште у Ћустендилу датиран „23. XI. 912.“.

Полазни жиг није српски војни, а читљив је једино датум „31. X. 912.“, док су натписи у луковима непрепознатљиви – не може се са сигурношћу утврдити чак ни да ли су двојезични (ћирилицом и латиницом) или једнојезични (ћирилицом).

На средини натписа у горњем луку налази се нешто што личи на бројку „22“. Ако је тако, и ако су оба лука ћирилицом, онда то није ни бугарски *месни* жиг.

У доњем луку назире се слово које би могло да буде ћирилично „Щ“ или „Ш“, као и једно које би могло да буде ћирилично „Б“ „В“ или „Ь“, али и латинично „В“.

Сл. 10: неидентификован бугарски жиг (збирка Р. М. Стивенса).

Ако текст у средини горњег лука није „22“ већ „2а“, то би евентуално могло да се повеже са бугарском Другом армијом, чији је штаб такође био у Мустафа паши.

Пада у очи и размак од чак 23 дана између датума отпремног и пријемног жига, уместо уобичајених 2-3 дана. Са саме карте се не може установити да ли је лутала или због нечега била задржана од стране бугарских поштанских или војних власти.

III Бугарске поште – како и зашто, где и када?

Питање које се само намеће је како су се и зашто на српској војничкој преписци нашли бугарски поштански жигови, а да нема ознака српских војних пошта. Мада је сачувана службена документација у архиви Војноисторијског института оскудна, могуће је реконструисати општу слику поштанског саобраћаја из тог периода.

А. Улога бугарских цивилних пошта на вардарском војишту

Да би се реконструкција спровела потребно је да се размотре обе ситуације које би могле довести до појаве бугарских жигова на српској војничкој преписци.

1) *Постојала је озваничена или прећутна сарадња српске војне и бугарске месне поште, па су карте прослеђиване бугарској пошти која их је жигосала и отпремала даље за Србију*. Ова могућност је, по мом мишљењу, *теоретска*.

а) Већ 4. октобра 1912. српска и бугарска дирекција државних железница постигле су споразум по коме се бугарска железница обавезала да бесплатно

преноси пошту (писма, пакете, аманете...) из и за ВП II армије. Споразумом је прецизирано да ће се пошта преносити на прузи Ћустендил - Цариброд (преко Софије - МРВ), а царинарници у Цариброду је наложено да пошту пропушта без задржавања. Српско Министарство војно о томе је обавестило II армију актом под Пов. Ф / Ђ О бр. 386 од 6. октобра 1912. Из телеграма команданта Тимочке дивизије под бр. 411 и акта штаба II армије под О бр. 190 проистиче да је пренос поште том рутом организован већ од 7. октобра 1912. Судећи по неким каснијим документима, пошту су преносили српски војни кондуктери.

б) Тимочка дивизија је већ 8. октобра ослободила Криву Паланку, чиме су створени услови за везу са Србијом преко Врања (10 - 17. октобра радила као војна пошта). Телеграмом под О бр. 231 штаб II армије наредио је да се пошта преусмери на Ђујешево (у изворном тексту "Ђушево") и уједно затражио да ВП Тимочке дивизије привремено преузме и пренос поште из штаба II армије. Накнадно је, наредбом штаба Друге армије Команди места Крива Паланка под О бр. 347 од 16. октобра 1912, наложено да се пошта између Криве Паланке и Ђујешева преноси коњаницима које да обезбеди Команда места. Пошту су на рути Ћустендил - Ђујешево носили српски кондуктери (спроводници поште).

2) *Српски војници су спорадично – да би убрзали отпрему, избегли цензуру или због недоступности српске војне поште – преписку предавали непосредно месној бугарској пошти.* У прилог тој могућности говори неколико чињеница:

а) *Бугарски жигови су ретки изузеци*.

б) *Таква пракса на тракијском ојишту је потврђена службеним списима*.

в) *У споразуму није учествовала бугарска дирекција пошта, а српске ВП су, у складу са прописима, пошту експедовале у затворима (запечаћене вреће)*.

г) *Сва преписка са жиговима бугарских пошта која ми је позната датира између 16. и 26. октобра 1912*. Чини се да се бугарски жигови срећу ако не искључиво, а оно бар претежно у периоду пребацивања српских трупа под Једрене. Од 23. октобра за пошту из заосталих делова Тимочке дивизије и није било друге могућности, јер су штабови са ВП већ отишли. Што се тиче Дунавске дивизије, она је у Бугарску стигла 15. октобра, а транспорт је почео већ наредног дана. У кратком периоду од само једног дана нити је могао да се успостави пренос поште, нити би то имало смисла - јер је дивизија одмах настављала пут. Коришћење бугарске поште било је једина могућност.

Питање је, наравно, и колико је војника уопште имало шансу да за тако кратко време преда пошиљке месној бугарској пошти[20].

Б. Улога бугарских пошта на тракијском ојишту

Статус српске поште из опсаде Једрена са бугарским жиговима је извеснији. Документа сачувана у ВИИ доказују да су српски војници повремено (да убрзају пренос или избегну цензуру, а при доласку из и повратку у Србију и због смањене могућности српских ВП да врше службу) карте предавали бугарској пошти.

Бугарске војне власти су због тога у пар наврата протествовале код команде српске II армије и упозоравале да такву војничку преписку бугарске поште више неће примати већ ће је враћати српској команди.

Тако се у дневној наредби штаба бугарске II армије број 3437 за 9. фебруар 1913, достављеној и штабу српске Друге армије, чак изриком наводи и да "*неке јединице* [укључиво и бугарске из источног сектора опсаде - МРВ] *шаљу специјалне курире да им носе писма до неке поште у унутрашњости у циљу избегавања цензуре. Због тога је наређено тим поштама, да када добију писма из трупа, да их шаљу штабу Армије на цензуру*... [војници са положаја] *друговима дају писма, нецензурисана од претпостављених старешина, да их спусте у поштанске кутије... На тај начин не само да ће пошта каснити, пошто се мора носити у штаб Армије на преглед, но их пошта још и таксира, те се тиме адресанти приморавају да плаћају дуплу таксу*".

В. Стварно и могуће

Познати бугарски жигови, као и време употребе, дати су у претходном тексту. Имајући у виду кретања и стационирања српских трупа на вардарском и тракијском војишту, не могу се искључити и други датуми, па ни *полазни* жигови других бугарских пошта.

Постоје следеће могућности:

1) ***Радомир*** - у пролазу за Ћустендил, од 29. септембра до 2. октобра 1912.

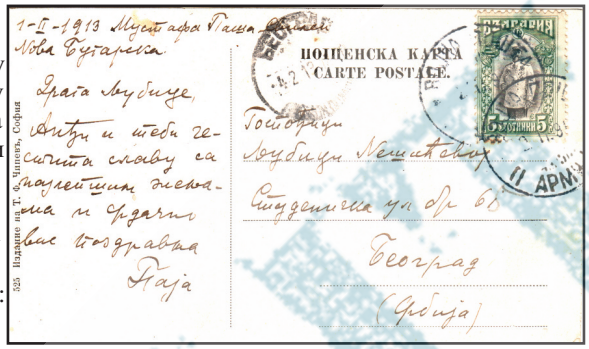

Сл. 11: Бугарска марка од 5 стотинки поништена жигом "ВОЈНА ПОШТА/II АРМИЈА/2.II.913"

2) ***Ћустендил [буг.: Кюстендилъ]*** - од 29. IX до 23. X, а за Дунавски коњички дивизион још и до 31. X 1912.

3) ***Ђујешево [буг.:Гюешево]*** - од 3. до 6. и од 15. до 17, а за Дунавски коњички дивизион све до 31. октобра 1912. Период од 7. до 14. октобра је мање вероватан због ратних дејстава Тимочке дивизије на подручју Македоније.

4) ***Софија [буг.: София]*** - у пролазу за Једрене од 18. до 24. октобра 1912, а за Дунавски коњички дивизион и до 1. XI 1912. Српска тешка артиљерија је фебруара 1913. транспортована без дужег застанка и напуштања воза у Софији.

5) ***Пловдив*** - као за Софију.

6) ***Мустафа паша [буг.: Свиленъ]*** - од 20. октобра 1912. до 29. априла 1913.

7) ***Мустафа паша станица [гара]*** - од 20. октобра 1912. до 29. априла 1913.

8) ***Кадикеј [буг.: Кадъ-кьой, Кадъкьой]*** - 30/31. X 1912. до 29. IV 1913.

9) ***Једрене [буг.: Одрин]*** - од 20. марта до средине априла 1913.

10) ***Карагач (Једрене станица) [буг.: Караагачь (Гара Одрин)]*** - као Једрене

11) ***Кара Агач (Черноменски) [буг.: Караачъ (Черменъ)]***, телеграфска станица - од 18. XI 1912. до 21. IV 1913, *жиг могућ само на службеним телеграмима*.

12) ***Сејменли [буг.: Сейменли]***, радила само телеграфска станица - од 5.XI 1912. до 21. IV 1913, *жиг могућ само на службеним телеграмима*.

IV Коришћење бугарских поштанских вредносница

Војници су куповали бугарске дописнице и марке од 5 стотинки у нади да ће их тако бугарска пошта прихватити. Поред већ описане јубиларне карте од 10 ст. познате су ми и дописнице од 5 ст. издања 1903/11 (зеленкаст картон, Ашер бр. 25e, ређе 25b и d), ретко и из 1901 (жућаст картон, Ашер бр. 18), као и марка од 5 ст.

Дописнице и разгледнице са бугарским маркама и жигом српске војне поште доказују да је бугарска страна испунила претњу и преписку враћала српској ВП, и/или на шалтеру одбијала да прими пошиљке српских војника, па су морали да је предају српској ВП која их је поништавала својим поштанским жигом.

V Ко је и где употребљавао жигове војних пошта I и III армије?[21]

Мада нешто ређе, на тракијској преписци среће се и жиг I армије, а предочена ми је и фотокопија бугарске дописнице од 5 ст. са жигом "ВОЈНА ПОШТА/III АРМИЈА".

Како I армија није учествовала у опсади Једрена поставља се питање ко је и где употребљавао жиг "ВОЈНА ПОШТА / I АРМИЈА". На то су могућа два одговора:

1) *Жиг је користила ВП Дунавске дивизије II позива,* којој је при поласку за Једрене додељен поштар из I армије са једним од два армијска жига.

2) *Жиг је, као сабирна, користила ВП I армије по приспећу пошиљке у Србију.*

Детаљно разматрање овог питања захтевало би доста простора, па ћу се овом приликом ограничити на констатацију да је ВП Дунавске дивизије II п. у Кадикеју користила жиг ВП I армије чија је *лева розета у висини стопа бројки у датуму.*

Сл. 12: Бугарска дописница од 5 стотинки поништена жигом "ВОЈНА ПОШТА/I АРМИЈА/27.I.913"

Сл. 13: На жигу коришћеном у ВП Дунавске дивизије је лева розета постављена ниже.

Што се жига III армије тиче (ако је оригиналан), према неким изворима поред 2. дринског арт. дивизиона придодатог Дунавској дивизији, и опсадна артиљерија која је упућена под Једрене била је изворно намењена Дринској дивизији, а она је формацијски припадала III армији. Ако је тако, није искључена слична ситуација као са жигом I армије. У супротном је могао бити употребљен само у Србији.

НАПОМЕНЕ

[1] Генерал Добросав Ј. Миленковић је, као мајор, учествовао у операцијама српске II армије 1912 - 1913.

[2] Датуми су по Јулијанском календару, без обзира како се данас дају у литератури.

[3] Бугарска 7. (Рилска) дивизија била је концентрисана југоисточно од српских снага.

[4] Резерва је укључивана у борбу, па је 20. п.п. пребачен на Ђујешевску висораван ради дејства на правцу Егри Паланка – Кратово. По извршењу задатка враћен је у Ђујешево ради одласка за Једрене.

[5] Пошиљалац карте из збирке Александра Боричића пише: *„Ђушево, 16. X. 1912... Ево нас опет натраг у Бугарској ... а где ћемо даље не знам. Чујем да идемо за Софију..."*

[6] О жигу „ВОЈНА ПОШТА / I АРМИЈА" на преписци из Једрена видети даље у тексту.

[7] Текст на полеђини: *„25 октомбра 1912 год. Поздрав из Бугарији варош Ђустедин..."*

[8] У карти је Ђујешево означено као „Ђушево", облик који се понекад среће и у службеним документима.

[9] Пуно име места је Djisr-i/Cisr-i Mustafapaşa (Мост Мустафа паше). Било је значајна железничка станица.

[10] У питању је Кара Агач (данас Птелеа, Грчка) код Чер(но)мена (данас Ормениο, Грчка), не ж/с Једрена. Српски војни извори ову ж/с називају Кара Агач, а ж/с Једрена Карагач, мада им је турско име исто.

[11] Капетан Андрејево (*буг.:* Капитан Андреево) је железничка станица на пар километара југозападно од Мустафа паше. Турско име је било Капикуле (Kapikule), а кратко време га користе и Бугари (Капикьуле).

[12] Alain Nicolas – Alexandre Galinos: *Foreign Post Offices and Their Cancellations in the Helladic Territories*, Volume A, 1996, str. 240.

[13] Alain Nicolas – Alexandre Galinos: *op. cit.* стр 240 – 242.

[14] Чак и ако арапско писмо није уклоњено, већ је само у питању слабији отисак, овај жиг (са ознаком шалтера „5") није регистрован у студији Николаса и Галиноса као коришћен од стране бугарске поште.

[15] ———: 60 години БЪЛГАРСКИ ПОЩИ, ТЕЛЕГРАФИ И ТЕЛЕФОНИ 1879 – 1939, София, 1939.

[16] Отчетъ за деятелностьта на военните пощи и телеграфи презъ време на войните въ 1912/1913. г.

[17] ———: 60 години БЪЛГАРСКИ ПОЩИ... стр. 407.

[18] Српске трупе су затекле колеру код локалног живља и бугарских војника, која је захватила и стоку.

[19] Куриозитета ради, датум на жигу постављен је у обрнутом положају у односу на натпис.

[20] Пошиљалац карте из збирке Александра Боричића као своју јединицу наводи Тимочку дивизиону муниционску колону I позива, а као локацију своје команде Ђустендил.

[21] Чињеница да се жиг "ВОЈНА ПОШТА / I АРМИЈА" може наћи и на бугарским поштанским вредносницама била је једини разлог да се кратко осврнем на њега иако српски жигови нису тема овог чланка.

Да би се избегла свака могућа злоупотреба, реконструкције бугарских жигова нису до детаља истоветне са оригиналима, али су њихове основне карактеристике очуване.

Südost Philatelie у броју 130 за јули 2016. године доноси чланак Јоханеса Гирнта о дописним картама издатим за потребе наградне игре "Шта би Вук данас записао", у години обележевања 200-годишњице рођења реформатора српског језика Вука Караџића. Аутор је чланак насловио "Beinahe-Ganzsache Jugoslawiens" видећи блискост са поштанским целинама. Опрезност Гирнта не доводи у питање карактер ових илустрованих дописних карата које су се могле поштански употребити, без додатног лепљења марака. Овим чланком "Филателистички гласник" даје свој допринос разматрању "Вукових разгледница".

"ВУКОВЕ РАЗГЛЕДНИЦЕ" – ОВЛАШЋЕНО ИЗДАЊЕ ПОШТАНСКИХ ЦЕЛИНА

Културно-пропагандна акција НИП "Борба" и ЈПТТ, поводом прославе 200-годишњице рођења Вука Стефановића Караџића, вођена је од почетка априла до краја септембра 1987. године. под називом "Шта би Вук данас записао".

Концепт акције – наградне игре, према писању "Борбе" био је следећи: Ђаци који желе да учествују у Вуковом колу треба да купе пет понуђених мотива; четири разгледнице да пошаљу својим друговима, а пету "Борби". На разгледницама је обележен простор у који ђак треба да упише две народне умотворине – једну стару, преписану из Вукових књига, а другу нову која је настала у нашем времену, и коју је чуо. Испод тога је место за имена другарица и другова којима је разгледница послата. За име учитеља, школе и име и адресу учесника. (сл. 1)

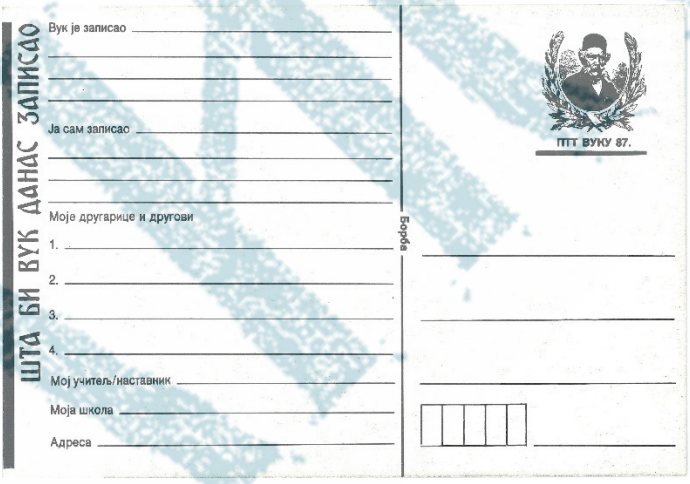

Сл. 1 Изглед адресне стране издања илустрованих дописних карата: објава у ПТТ Веснику број 8 – 1987

Разгледнице су се могле купити на киосцима "Борбе" широм Југославије по цени од 100 динара за примерак.[1] За поруџбине директно од издавача

[1] Током трајања акције (април-септембар 1987), два пута је мењана цена за дописнице у унутрашњем поштанском саобраћају: 50 дин. (26.3. 1987) и 70 дин. (24.7. 1987).

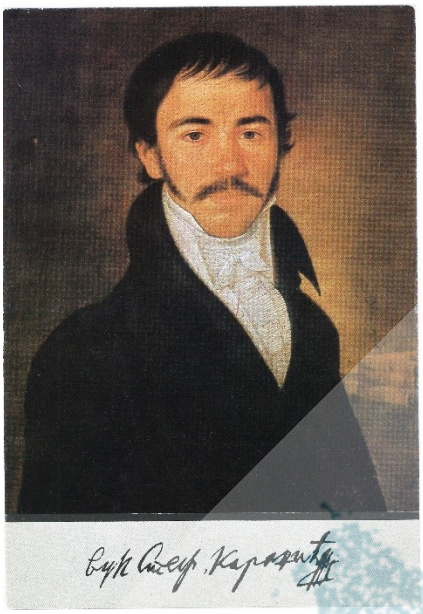

Сл. 2 Павел Ђурковић, "Портрет младог Вука", уље на платну, 1816. Један од пет мотива из комплета издања "Шта би Вук данас записао".

("Борба"), од 500 и више примерака, одобраван је рабат од 20%. Исти рабат одобраван је ђачким задругама и наставницима који помажу акцију.

ПТТ организације Југославије су прихватиле да "бесплатно врше пријем, пренос и уручење "Вукових разгледница", у укупном тиражу до 500.000 примерака за све мотиве (пет мотива)"[2]. Договорено је да се на "Вуковим разгледницама", у простору предвиђеном за поштанску марку, отисне лик Вука Стефановића Караџића и испод тога испишу речи: "ПТТ ВУКУ 87", чиме се означава допринос ПТТ организација Југославије овој прослави.

У распису ЗЈПТТ, бр. 011-1062/1-87 наведено је да "Јединице ПТТ мреже не треба да воде посебне евиденције о броју примљених или испоручених "Вукових разгледница" јер је њихов тираж утврђен за целу 1987. годину (...). "Вукове разгледнице" су поштански третиране као да је за њих у целости плаћена потребна поштарина. Мотиви на разгледницама:

Вукова азбука (уоквирена слова која је Вук унео),

Павел Ђурковић, "Портрет младог Вука", уље на платну, 1816,

Урош Кнежевић, портрет Вука Караџића, рад из педесетих година XIX века,

Аксентије Мародић, портрет Вука Караџића, уље на платну, 1862,

Непознати аутор, Вук Караџић, портрет на порцелану.

Портрети су репродуковани са оригинала који се чувају у Народном музеју Београд.

Будући да Пошта није водила посебне евиденције о броју примљених или испоручених "Вукових разгледница", прегледао сам бројеве "Борбе" из септембра и октобра 1987. године али ни тамо нисам нашао било какве податке о броју учесника, односно продатих комплета разгледница, што би свакако био значајан податак за извлачење одређених закључака.

В. Беговић

[2] ПТТ Весник број 8/1987

Мр Милош Тркуља
Мр Владимир Б. Милић

ПЕРСОНАЛИЗОВАНА ПОШТАНСКА МАРКА У СРБИЈИ - ПРВИХ ДЕСЕТ ГОДИНА

Уопштено – дефиниција

Увођење персонализоване поштанске марке у понуду поштанских управа би се требало посматрати са две стратешки јасно повезане стране које заправо дефинишу једну од могућих стратегија преживљавања филателије и њеног уклапања у савремене тенденције које се данас глобално испољавају.

Персонализована поштанска марка (ППМ) представља ексклузивну услугу штампе поштанске марке, са мотивом по личном избору корисника - наручиоца марке, ради маркетиншке активности или личне промоције.

Србија односно српска пошта је пре десет година увела у понуду ППМ и тим поводом аутори ће кроз овај текст покушати, поред пресека стања у овој потпуно новој области, да дају одговоре на питања која излазе изван оквира традиционалних филателистичких истраживања и задиру у област маркетиншког утицаја овог медија.

Историјска позадина

Идеја персонализације поштанских марака није новијег датума. Први облици персонализације марака јављају се у другој половини 19. века (Велика Британија 1868., Белгија 1872., Француска, Немачка и Данска 1876., итд), а манифестују се кроз креирање иницијала или имена корисника поштанских услуга класичном перфорацијом франкатурно важећих редовних поштанских марака. Овакве перфориране марке називају се перфини (eng. **perf**orated **in**itials или **perf**orated **in**signia) или бушене марке. Инцијални мотив за овај вид персонализације био је заправо заштита од неовлашћене употребе поштанских марака од стране запослених у фирмама. Наиме, поштанске управе су понудиле својим комитентима перфорацију марака у облику иницијала и на тај начин поставили визуелну заштиту. Колико је то било успешно у пракси остаје упитно, јер није познато да је поштанска управа одбијала пријем приватног писма/пошиљке франкиране перфорираним маркама. Међутим остварен је, истине ради несвесно, један потпуно други ефекат: ефекат маркетинга односно рекламе, на веома оригиналан и до тада невиђен начин.

Други облик персонализације појавио се почетком 20. века кроз тзв. постер марке (eng. Poster stamps) или синдереле. Ови објекти (са или без номиналне вредности) нису у својој бити и намени били поштански односно франкатурни објекти, већ су идејно били одмах у почетку конципирани као рекламни и као такви намена им је била њихово лепљење како на писмима, пошиљкама, тако и на другим објектима, са врло јасним ефектом: ефекат маркетинга односно рекламе, али овог пута свесно и са намером.

Требало је да прођу деценије, да би на крају 20. века, ова два облика персонализације доживела тзв. симбиозу и да на неки начин еволуирала у оно што ће се назвати персонализована поштанска марка: поштанска марка са својим основним елементима као што су назив државе и номинална вредност у складу са важећом поштанском тарифом, што су елементи са којима партиципира поштанска управа и мотив који доминира марком, што је елемент са којим партиципира корисник марке.

Хронологија

Након распада Државне заједнице Србија и Црна Гора, Пошта „Србија" емитује, после 86 година редовне и пригодне марке са именом државе Србија (последње издање са именом српске државе је емитовано 1920., иако је тада већ формирано краљевство СХС). Неколико месеци касније, у децембру исте године, Пошта „Србије" у својој понуди има услугу персонализоване поштанске марке и на тај начин постаје једна од малобројних у свету која нуди ову иновацију. Истовремено, Пошта „Србија" је прва поштанска управа на простору бивше Југославије која је понудила услугу ППМ. Словеначка пошта је ову услугу почела да нуди 2007., Поште Републике Српске од 2008., пошта Хрватске такође од 2008.,...

Мобилна Телефонија Србије (МТС) је 8. децембра 2006. постала први корисник ове услуге. Уједно, ова прва српска ППМ по дизајну одступа од осталих српских ППМ, јер не постоји тзв. оквир/рам или шаблон са именом државе и номиналном вредношћу.

До почетка новембра 2016. године издато је укупно 135 различитих марака, уз опаску да је корисник неколико пута било исто лице. Број издања у току једне године прилично је неуједначен, а свакако се стиче утисак да потенцијални корисници нису довољно обавештени о постојању ове услуге или нису свесни њеног значаја и ефекта.

Слика 1 – перфин (лево) и постер марке (десно)

Слика 2 – српске ППМ (приказ свих номиналних вредности 2006-2016)

Поштанска вредносница или виньета

Пре анализе српских ППМ кратак осврт на решење које су примениле поште на простору бивше Југославије. Пошта Црне Горе је у својој понуди имала услугу коју је називала услуга ППМ (није у понуди више од 2015.), али у форми израде персонализоване виньете уз редовно издање. Виньета сама по себи, као код пригодних издања нема никакву франкатурну вредност, нити на себи има назив државе у којој је издата, тако да је у тим околностима персонализација обесмишљена. Хрватска пошта је 2008. године увела ову услугу комерцијалне марке и нуди је

углавном већим коорпорацијама, али под нешто другачијим околностима и условима. Наиме, емитује је и третира је као пригодно издање, марка има номиналну вредност али на њој не доминира мотив корисника. Виньета, која се штампа уз марку на себи носи поруку о кориснику. Важно је напоменути да су ове марке доступне на поштанским шалтерима, те је могућност њихове употребе далеко шира. Међутим, у периоду од 2008. до 2016. издато је свега осам позиција.

Слика 3 – аустријска ППМ (горе лево), ППМ Поште Српске (горе десно) и хрватска комерцијална марка (доле)

Пошта „Србија" је одличила (као и „Поште Српске") да дизајн ППМ буде сличан моделу за који се определила аустријска пошта: унапред дефинисана номинална вредност (по правилу прва стопа тежине за писмо до 20 грама у унутрашњем поштанском саобраћају) поред имена државе

Слика 4 – елементи српске ППМ

уз лого поште. По дефиницији, поштанске марке су вредноснице, односно средство плаћања, па сходно томе на њима и стоји лого Поште и назив државе Србије, јер је Пошта јединa законом овлашћена да обавља послове у вези са издавањем и продајом поштанских марака, и то је у

складу са одредбама Закона о изгледу и употреби грба, заставе и химне Републике Србије („Службени гласник РС", број 36/09). Чињеница да се заиста ради о поштанској вредносници, која је равноправна редовној или пригодној поштанској марки, недвосмислено даје ППМ сасвим другу димензију. Основни елементи, које садржи свака ППМ су издвојени и означени на слици 4.

Мотив корисника

Елемент који свакако доминира ауром ППМ јесте мотив који корисник ППМ жели да презентује односно покаже. У правним нормативима је строго дефинисано да идејно решење бира Корисник ППМ услуге, а мора бити у складу са заштитом података о личности, јавног информисања и заштитом конкуренције.

Име државе

Назив државе СРБИЈА фигурира у заглављу непосредно поред номиналне вредности ППМ.

Пошта „Србија" је од 2012. увела праксу да назив државе, у складу са препорукама УПУ, покаже и на енглеском језику: SERBIA.

Номинална вредност

ППМ има номиналну вредност у складу са важећом поштанском тарифом и једнака је цени услугу за пренос писма до 20 грама тежине у унутрашњем поштанском саобраћају. У периоду од 2006. до 2016. поштанска тарифа је промењена три пута, а у складу са тим и номинална вредност ППМ.

поштанска тарифа:	Номинална вредност ППМ	Каталошки број
од 1. I 2005.	16,50 динара	1-2
од 21. II 2007.	20 динара	3-41
од 6. I 2009.	22 динара	42-105
од 1. IV 2014.	23 динара	106-135

Лого Поште „Србија"

Елемент који је присутан од самог почетка јесте лого ПОШТА, који је присутан и на редовним и на пригодним издањима марака.

Технички детаљи ППМ

Гумирање

Српске ППМ су у техничком смислу, када се узме у обзир елемент папира, гумирања и зупчања, истоветне као и редовне и пригодне марке

које су у оптицају (за разлику од ППМ Републике Српске које се штампају на самолепљивом папиру и одају утисак налепнице).

Шалтерски табак

Форма шалтерског табака је форма 5x5 односно табак од 25 марака, идентично као код већине пригодних издања, али без било какве ознаке на ранду табака, укључујући и нумерацију. Изузетак је код ППМ ЕПС, где је 15 различитих марака распоређено у табаку форме 5x3.

Штампарија

Услуга штампања ППМ је поверена Заводу за израду новчаница у Београду (ЗИН) и штампарији ФОРУМ из Новог Сада, што се у потпуности поклапа са штампањем редовних, пригодних и доплатних марака. Разлика која постоји је недостатак те информације на самој ППМ – у виду одговарајуће скраћенице на доњем рубу оквира, истоветно као код редовних и пригодних марака. На основу поређења редовних и пригодних марака са једне стране и ППМ са друге стране, узимајући у обзир квалитет папира, рефлексију под УВ лампом као и зупчање, могуће је са приличном сигурношћу одредити штампарију за све ППМ.

У периоду од 2006. до 2010. ППМ су штампане у ФОРУМУ, јер су зупчање (13 ¼ : 13 ¾) и папир ППМ у потпуности исти као код пригодних марака штампаних у том периоду тој штампарији. Додатно, промена коришћеног папира у штампарији ФОРУМ у априлу 2007 (референца на мој чланак о Европи 2007) уочљива је и код ППМ из овог периода, јер од каталошког броја 1 до броја 5, затим од 8 до броја 9 и број 12 под УВ лампом реагује рефлектовањем интензивне беличасте светлости. Од каталошког броја 13 до каталошког броја 64 марке под УВ лампом не реагују. ППМ под каталошким бројем 6,7, 10 и 11 под УВ лампом такође не реагују. Разлог за то би могао бити да корисник ППМ иако је потписао уговор, није одмах приступио уплати уговореног аванса, што се поклопило са моментом промене папира у штампарији ФОРУМ.

Крајем 2010. штампањем редовних и поштанских марака доминира ЗИН (који се и у претходном периоду спорадично појављивао на појединим издањима). На основу зупчања (13 ¼), УВ рефлексије и врсте папира пригодних и редовних марака штампаних од краја 2010. до краја 2016. у ЗИНу, може се прилично сигурно тврдити да су ППМ од каталошког броја 66 до 135 штампане у тој штампарији. У току 2014. ЗИН почиње да користи кредаст папир који не реагује под УВ лампом, те се каталошки бројеви 109 и 112-135 штампају на том папиру. У лето 2015. код пригодних и редовних марака штампаних у ЗИН уочена је још једна промена папира – обичан папир са сјајним гумирањем који је евидентиран код три ППМ позиције: 126, 127 и 128. Након тога, ЗИН

поново користи папир који је већ користио од 2010. до 2015. (према непотврђеним информацијама словеначки папир Радаче).

Следи табеларни приказ. Коришћени су каталошки бројеви из [2].

штампарија	Реакција под УВ лампом	Каталошки број (извор [2])
ФОРУМ	УВ +	1-5, 8-9, 12
	УВ -	6-7, 10-11, 13-64
ЗИН	УВ +	66-108, 110-111, 129-135
	УВ -	109, 112-125
	УВ – папир обичан	126-128

До сада није уочено или је то ауторима овог чланка непознато да било која ППМ позиција постоји са два различита зупчања или на два различита папира.

Правна регулатива

Постоје два правна документа којима се регулишу ППМ [1].

1. **УПУТСТВО О ПРУЖАЊУ ПОШТАНСКЕ УСЛУГЕ - ПЕРСОНАЛИЗОВАНА ПОШТАНСКА МАРКА У ЈАВНОМ ПРЕДУЗЕЋУ ПТТ САОБРАЋАЈА "СРБИЈА" И**
2. **УГОВОР О ПРОДАЈИ ППМ**

Оба документа заједно дају правни оквир и врло прецизно дефинишу процедуру израде ППМ од подношења захтева до преузимања ППМ као и услове коришћења ППМ. Неке главне смернице, значајне за ППМ издвојене су у наредном делу:

- Корисник услуге ППМ може бити физичко или правно лице (могуће је, уз оверено пуномоћје у суду, да треће лице захтева предметну услугу)
- Мотив ППМ односно идејно решење бира Корисник услуге, а мора бити у складу са заштита података о личности, јавно информисање, заштита конкуренције и сл
- Наручивање ППМ врши се на основу писаног захтева корисника услуге или захтева у електронској форми

- Обавезни елементи ППМ су: номинална вредност за писмо прве стопе у унутрашњем поштанском саобраћају, реч: "Пошта" и реч: "Србија",рам-оквир у одређеној боји и истоветан начин зупчања.
- Технички услови за штампу ППМ:
  - поље предвиђено за мотив је 30 mm x 18,5 mm (хоризонтала), односно 24 mm x 25 mm (вертикала);
  - логотип, текстови су векторски фајлови (*.eps, *.cdr ili *.ai);
  - текстови морају бити претворени у криве и
  - уколико је у питању фотографија или било какав bitmap fajl, потребно је да буде димензија 1:1; 600dpi; *.jpg maximum quality или веће.
- након испуњења свих наведених услова могуће је закључење уговора о продаји
- **УГОВОР О ПРОДАЈИ ППМ** представља документ којим се пружа правни оквир ППМ, а склопљен је између даваоца услуга (ЈП Поште Србија) и корисника услуга. Кроз уговор је дефинисан корисник ППМ, број комада ППМ, номинална вредност и пошта преузимања. Састоји се из 10 Чланова. У првих неколико година у уговору је постојао члан који је ограничавао слање пошиљака искључиво са поште преузимања. Касније је то ограничење уклоњено.
- Дирекција за писмоносне услуге, након закључења уговора о продаји ППМ, у обавези је да:
  - ❖ оригинал уговора достави Дирекцији за правне послове;
  - ❖ копију уговора достави РЈ "Србијамарка", Дирекцији за поштанску мрежу, Самосталном сектору за интерну ревизију и радној јединици поштанског саобраћаја у чијем саставу је пошта уговором одређена за преузимање ППМ;
  - ❖ електронским путем обавести радне јединице поштанског саобраћаја о издавању ППМ;
  - ❖ обезбеди да се ППМ постави на интернет портал Предузећа.
- Пошта која је уговором одређена за преузимање ППМ, сачињава предрачун аванса који доставља кориснику услуге ради уплате. РЈ у чијем се саставу налази пошта електронским или писаним путем обавештава Дирекцију за писмоносне услуге и РЈ "Србијамарка" о извршеној уплати.

- РЈ "Србијамарка", након добијања доказа о уплати, врши израду дизајна ППМ, овлашћеној штампарији издаје налог за штампање готовог идејно ликовног решења ППМ и врши контролу штампе ППМ.
- Радна јединица поштанског саобраћаја у чијем саставу је пошта из тачке 6. став 2. овог упутства у апликацији *IT Navigator* врши унос података о кориснику услуге и закљученом уговору, и то у: Евиденцији пословних партнера и Уговори са купцима.
- Штампање ППМ врши се у уговореном року од 20 (двадесет) дана од дана уплате аванса.
- По завршетку штампе, РЈ "Србијамарка" преузима тираж марака ППМ од овлашћене штампарије и исти доставља Централном депоу, који врши даљу дистрибуцију ППМ до поште, која је уговором одређена за издавање ППМ кориснику услуге.
- По приспећу ППМ у пошту, иста је дужна да контактира корисника услуге у циљу издавања ППМ истом.
- ППМ се користе као редовне поштанске марке за плаћање поштарине за писмоносне услуге у унутрашњем поштанском саобраћају. Термин „редовне поштанске марке" који је овде употребљен нема значење које постоји у филателистичкој и поштанској терминологији, а кроз који су дефинисана издања поштанских марака доступна на свим поштанским шалтерима (за разлику од пригодних издања, која се углавном продукују за филателисте).
- Укупан износ (у који је урачунат ПДВ) корисник ППМ је обавезан да плати авансно
- Писмоносне пошиљке франкиране ППМ могу се предати на шатерима свих пошта или убацивањем у поштанско сандуче.
- Налепљене ППМ служе као доказ о плаћеној поштарини, сагласно прописима који уређују поштанску делатност.
- ППМ се жигошу у пријемној пошти на начин прописан за жигосање редовних и пригодних поштанских марака.
- Уколико се у периоду коришћења ППМ врши и наплата доплатних марака на основу акта надлежног органа, писмоносне пошиљке са ППМ, осим новина и часописа, морају имати и доплатне марке.
- Рок важности ППМ по правилу није ограничен.
- Рок за повлачење ППМ из употребе не може бити краћи од три месеца, осим у случају наступања нарочитих

разлога (промена валуте, номинале, назива државе и сл.), у складу са прописима и општим актима Предузећа.

- Предвиђена је могућност у којој давалац услуга задржава право приказа ППМ у Каталогу ППМ, који би се користио за маркетиншке потребе ове услуге.
- Уговорне стране обавезне су да међусобне податке до којих дођу у реализацији овог уговора, чувају као пословну тајну. Изузетно, могу се ставити на располагање само надлежним судским или државним органима или регулаторним телима. Достава информација трећим лицима је могућа искључиво уз претходну сагласност уговорне стране на коју се подаци односе.

Цена услуге ППМ према кориснику је приказана у следећој табели и она је уједначена за период првих десет година употребе ППМ у Србији. Минимална количина је 200 комада односно практично 22 000 динара.

КОЛИЧИНА (комада)	ЦЕНА (динара/комаду)
200-1.000	110,00
1.001-10.000	50,00
10.001-50.000	40,00
50.001-100.000	30,00
100.001-500.000	27,00
преко 500.001	25,00

Доступност информација

Према наведеном, Пошта улази у облигационо правни однос, закључивањем уговора са физичким и правним лицима, корисницима ППМ. Уговорне стране су се обавезале да се међусобни подаци до којих се дође у реализацији уговора чувају као пословна тајна, као и да се могу дати државним и другим судским органима уз обавезу писменог обавештења друге уговорне стране, а у осталим случајевима подаци се могу дати само уз претходну сагласност уговорне стране на коју се подаци и односе.

Управо ова околност представља главни разлог зашто су информације о ППМ недоступне за јавност, иако је једна од ставки уговора управо могућност каталогизације и промоције ППМ на сајту

поште. Пошта „Србија" на свом сајту не нуди никакву информацију нити назнаку о издатим ППМ у претходном периоду. У овоме би неизоставно требало да се поново угледају на аустријску пошту, која врло ажурно нуди информацију о изгледу марке и евентуално о контакт информацијама корисника, уколико то корисник жели. Свакако да је пуштање у етар те информације део пропаганде и давање простора који овај медиј свакако по својој природи тражи. Који је смисао урадити маркетиншки објекат, а потом га скривати и третирати га на нивоу државне тајне. Свакако да би и већи комерцијални ефекат код корисника ППМ у том случају био присутан, јер би код филателиста постојало интересовање за ту марку.

Поглед из угла мотива ППМ

Корисници ППМ могу бити физичка или правна лица, а самим тим мотиви за издавање могу бити различити. У светлу данашње експанзије тематске филателије, осврт на мотиве који су се појавили код српских ППМ може бити занимљив, обзиром да се за десет година појавио довољан број издања који је условио формирање неколико тематских група, од којих се неке подударају са групама већ постојећих тема код редовних или пригодних издања поштанских марака:

Слободни зидари (масонерија)
Спорт
Хришћанство
Уметност

Такође, може се приметити да се један део корисника определио за ППМ просто из разлога што одређена годишњица из националне историје, културно дешавање на локалном нивоу или догађај значајан за самог корисника није нашао место у програму издања пригодних поштанских марака.

Историјски догађаји
Културне манифестације/иницијатива
Годишњица фирми институција
Музеји

Можда и највећи део корисника је за мотив одабрао свој лого као заштитни знак, одређени производ или услугу коју има у својој понуди.

Лого
Реклама
Реклама услуге

Филателија је као мотив прилично заступљена на српским ППМ и ту се пре свега мисли на кориснике Савез филателиста Србије, Савез филателиста Војводине, часопис Филаберза, ФД Апатин.

Наравно, један део корисника (који су физичка лица) је урадио ППМ вођен разлозима из личног живота, живота своје породице и слично.

Маркетиншки аспект

Модерне технологије, а посебно актуелни процес дигиталне трансформације друштва је довео до експоненцијалног повећања важности персонализације како производа тако и услуга. Захваљујући првенствено нивоу освојене технологије, проценат производа и услуга које је могуће максимално прилагодити захтевима крајњих корисника, се константно повећава креирајући једно потпуно ново глобално тржиште, које поред свега има извесну будућност.

Са друге стране традиционалне технике које дефинишу вековима препознате производе у великим серијама или једнозначне услуге које се понављају у предвидивим циклусима се налазе пред капијом изазова која дефинише њихов даљи опстанак у тако познатом формату.

Зато са ове стране посматрано ППМ и може представљати један квалитативан а концептуално уклопљив модел прилагођавања једног традиционалног вишевековног система изазовима и стандардима времена које је пред нама.

У складу са горе изнетом линијом размишљања која суштински опредељује једно стратешко поље кроз чије дефинисање филателија може тражити један квалитетан модел одговора на друштвени *Main Stream* XXI века, се као легитиман додатак поставља и садржај односно суштина у којој ће се овај процес и реализовати.

Процес глобализације је довео до умножавања интеракције између свих сегмената јавности. Овакав процес није заобишао ни оне догађаје који могу бити од ширег друштвеног интереса те као такви могу представљати легитиман филателистички садржај. Са друге стране, број пригодних издања поштанских управа не могу све то обухватити. Зато ће можда баш план пригодних издања представљати и критеријум шта ће се све морати, моћи или на крају желети видети као мотив на ППМ. Ово је аспект који ће у коначном исходу у многоме детерминисати будућност ППМ у светској филателији.

Осим што је поменути процес глобализације, просто светски – глобалан тренд он је у многим димензијама јасно дефинисан корпоративним стандардима. Маркетинг је данас много више него раније предуслов за квалитетно позиционирање компанија на глобалном, али свакако и на великом броју појединачних националних тржишта. У том контексту је више него јасно зашто је ППМ посебно интересантна за компаније. Кроз пласирање својих порука преко ППМ компаније заправо отварају један потпуно алтернативни промотивни канала према

различитим сегментима јавности користећи вишевековну традицију филателије конкретне државе.

Ако се за филателију може рећи да је сведок историје и да су поштанске марке објекти који преносећи визуелну поруку кроз време, садржај представљен на њима чине универзално доступним у времену и простору, онда је то оно што се данас тражи сигурно више него пре пар деценија.

Доступност информација

Пошта „Србија" се смело и храбро пре десет година упустила у пројекат услуге ППМ и на тај начин се сврстала међу прве које ретке поштанске управе које су тада нудиле ову услугу. Ова пословна одлука свакако ће једног дана бити означена као важна прекретница у историји српске филателије. Без претеране тенденције, година 2006. биће у истој равни са датумима и годинама као што су 1840., када је отворена прва српска пошта, или 1866., када је одштампана прва српска марка... Вероватно да ова процена из ове перспективе већини делује неозбиљно.

Међутим, не може се одолети утиску да постоји извесна доза резерве и бојазни код Поште, али не и код корисника ППМ, у вези јавне објаве информација о ППМ. Из два документа која дају правни оквир ППМ, јасно се може издвојити следећа ставка (која је део уговора са корисником ППМ):

- Предвиђена је могућност у којој давалац услуга задржава право приказа ППМ у Каталогу ППМ, који би се користио за маркетиншке потребе ове услуге.

Корисник ППМ је на овај начин прихватио каталошку обраду ППМ, која у основи не мора директно да носи и личне податке корисника, ако он то сам не жели. У том светлу, довољно би било показати сам изглед ППМ на сајту поште, истоветно како Пошта „Србија" ради за редовна и пригодна издања. То би свакако била додатна реклама како за саму услугу ППМ, тако и за саме кориснике ППМ - тешко да ће било који корисник имати примедбу на овако нешто.

Поред личног мотива који доминира на ППМ, она на себи носи и епитете поште и државе Србије, уз номиналну вредност изражену у националној валути. На тај начин ППМ превазилази индивидуалну раван и постаје део корпуса који, слободно се може рећи, припада културолошки националном нивоу. Необјављивање информације о издатим ППМ или бар информације о изгледу ППМ, нема никаквог смисла и одузима ППМ управо оно што јој је примарни циљ.

Тренутна слика стања кристалише неколико предлога и корака, које би требало предузети, у циљу даљег развоја ове услуге, а не само њеног популарисања.

- „Пошта Србија" као први наредни корак би свакако морала да на свом сајту понуди интернет верзију ППМ каталога, слично као за редовне и пригодне марке. То би у потпуности било у складу са потписаним уговорима са корисницима ППМ, а истовремено би све информације транспарентно изнела у јавност, као јавно предузеће. Тренутно стање прикривања информација само има негативан ефекат.
- Информација о години када је ППМ штампана и информација о имену штампарије (ЗИН или ФОРУМ) може бити део тзв. „оквира" у који се поставља мотив ППМ – на доњем делу при самом дну, исто онако како је то решено код српских редовних и пригодних марака. Овим детаљима корисник ППМ ништа не губи, а сама ППМ као објекат добија још два битна елемента на себи.
- Свакако да би се спектар ове понуде далеко проширио, уколико би „Пошта Србија" у својој понуди имала и други номиналну вредност за ППМ у понуди, а која би кореспондирала са актуелном номиналном вредношћу за писмо прве стопе тежине у међународном саобраћају. Наравно, то би за последицу имало мењање ставке уговора која ограничава употребу ППМ у унутрашњем саобраћају и обавезе које „Пошта Србија" има према УПУ (пријава у *World Numbering System*), у погледу доставе одређене количине вредносница које флуктуирају у међународном поштанском саобраћају.
- На крају, али ништа мање важно, била би и једна шира и јача кампања која би промовисала ППМ, нарочито код правних лица, која ће лако уочити значај, могућности и посебност оптимум који се огледа кроз фактор односа цена/маркетиншки ефекат.

У периоду од 2006. до 2016. у филателистичкој литератури, српске ППМ биле су заступљене у часопису Fila Hobby, који је уредно објављивао изглед ППМ, без информација о корисницима и у часопису Филаберза, који је пратио издања ППМ. Часопис Филателистички гласник је у броју 11 (јун 2015.) екслузивно објавио информацију о ППМ Регуларне Велике Ложе Србије, док је у броју 14 (март 2016.) објављен годишњи преглед издања ППМ у 2015.

На интернет сајту www.filatelija.rs могуће је видети преглед издања од јануара 2015. године: **http://www.filatelija.rs/ppm/**

Свакако, вредно је напоменути и Први каталог ППМ Србије, аутора Зорана Бошковића, који је систематизовао и обрадио српске ППМ у периоду од 2006. до септембра 2014.

Закључак

Из своје традиције филателија је извукла оно што је најтржишније у данашњем свету и дефинисан је у чистом ексклузивитету који чине две

ствари. Прва је визуелна, а то је сама поштанска марка која као свој обавезан део има назив државе поштанске управе која ју је издала и друга која је ултимативно важна јер само она обезбеђује могућност франкирања писмоносних пошиљки и пренос истих унутар националног поштанског система. Другим речима ако желите да прималац писма на њему препозна ваш креативни рукопис, једини пут до тога је ППМ.

Структура тема и мотива ППМ у одређеном временском периоду ће по простој филателистичкој колекционарској инерцији отворити питање њиховог организованијег сакупљања. Са друге стране, појава колекционара фокусираних делимично по темама или искључиво само на ова издања ће донети много будућем филателистичком етаблирању ППМ на глобалном нивоу. На крају у оваквим кретањима ће се у времену пред нама сигурно тражити нова тачка осе која ће ближе дефинисати место поштанских управа, њиховим пригодним издањима и уопште примарној филателији какву данас познајемо.

Свакако, условно говорећи, ППМ је реално нешто између квалитетне приватне иницијативе и реалне друштвене потребе за променом у овом сегменту. Она је квалитетно и условно оригинално промотивно средство, али исто тако и средство шире друштвене афирмације одређених догађаја, личности, организација или специфичних активности у модерном друштву које је све више детерминисано дигиталним одредницама. У тој својој биполарности крије се и сигурно највећа снага ППМ која јој даје наду да ће у коначно, не тако дугом времену, успети да се прво препозна међу филателистима, а касније и етаблира као филателистички сегмент.

Са друге стране, у тим равнима у којима су вешто умешане перспективе традиције, ексклузивитета, маркетинга, промоције, глобализације и корпорација крије се заправо нужност постојања ППМ као одговор филателистичких управа на глобалну дигиталну трансформацију.

Након свега реченог може се рећи да је филателија као и свих ових векова нашла модел преживљавања суровог точка времена и кроз ППМ успела да идентификује своје место и на себи својствен начин препозна модел укључивања у процес дигиталне трансформације који је у току, а који више него било која претходна индустријска револуција доноси велике промене у све сфере друштва.

Литература

[1] Службени ПТТ Гласник 793 (28. мај 2012.)
[2] Први каталог за ППМ Србије - Зоран Бошковић, Београд 2014

НОВИ КУПОН ОД 1. ЈУЛА 2017. ГОДИНЕ

Вијетнамски сликар Нгуен Ди победник је на конкурсу за дизајн новог међународног купона за одговор (модел Истанбул).

Нови модел купона (одобрен на 26. Конгресу УПУ у Истанбулу) ући ће у поштански саобраћај 1. јула 2017 са важношћу до краја 2020 године.

Правилима конкурса задато је да нацрт може да садржи највише две боје, без јаких контраста, а у складу с тим свака од боја треба да има интезитет између 20% і 50%. Дозвољене технике су цртеж (осим линијског), акварел, уље, акрилик итд.

Нови ликовни предложак се смешта у принципјелно графичко решење купона (стандард)

На предњој страни купона приказан је голуб са маслиновом гранчицом у кљуну и две испружене руке; у позадини, предео Северног пола, чиме уметник интерпретира тему "Пошта и одржив развој" ("Posts and sustainable development"). Жута боја визуелно истиче поштанску марку као парадигму поштанске комуникације. Комплексна заштита вредноснице изведена је врхунском штампом.

В.Б.

Ханс-Јосеф Граефен

НЕМАЧКА ОКУПАЦИЈА СРБИЈЕ – ПРИПРЕМЉЕНО, АЛИ НЕЕМИТОВАНО ИЗДАЊЕ ЗА ВАЗДУШНУ ПОШТУ

Током немачке окупације у Србији (која почиње капитулацијом југословенске војске 18. априла 1941., а завршава се падом војне управе (26. септембра 1944 и ослобођењем Београда (19./20. октобра 1944), српска поштанска управа је штампала и емитовала од самог почетка регуларне поштанске вредноснице у виду редовних и пригодних издања. Почело је 2. јуна 1941. са редовним помоћним издањем издањем – претисак SERBIEN (Михел бр. 1 - 15) преко редовних марака Краљевине Југославије, а завршило се 11. децембра 1944 (Михел бр. 99-107). У окупираној Србији су ове три серије за ваздушну пошту (Михел бр. 16-25, 26-30 и 66-70) биле помоћне – претисак преко марака Краљевине Југославије. Док редовно издање Манастири (Михел бр. 71 – 81) једино издање за ваздушну пошту које није помоћно издање. Поред тога, било је и једно "неемитовано издање" или припремљена марка у виду „фото-есеја", која се због хаоса рата и краја немачке окупације Србије није могла припремити и штампати. (2).

На слици је приказана тзв. радна верзија цртежа (код Зидека се не приказује, а такође, према мом знању, ни у другим публикацијама) која приказује авион, у графички истом стилу као код серије Манастири, над пејзажом Калемегдана. Цртеж у горњем делу садржи име земље „Србија", у доњем делу оквира, речи „авионска пошта", у угловима при дну, два кружна поља са вредношћу "4 ДИН" и одмах испод оквира слике, речи „Ник. К. Џанга".

Налази се на листу димензија 278 x 181 mm, (сиво-беж паспарту); док је нацрт марке димензије од 213 x 132 mm и урађен је црним мастилом ("штампарске боје") са неколико ручних поправки белим мастилом

Ник. К. Џанга је вероватно име дизајнера; исти дизајнер је такође дизајнирао редовне марке Манастири Његово име је у истом облику (начин скраћивања) могуће наћи на поменутим редовним маркама Манастира номиналних вредности 0,50 Дин. и 16 Дин. (Михел бр. 71 и 81). Номинална вредност од 4 динара одговара накнади за авионске пошиљке која је иста за све време трајања окупације

Посматрано и интерпретирано све заједно говори у прилог претпоставци, да су на приказаној слици или радна верзија цртежа или штампарска проба великог формата урађена у склопу припрема за издање марака за авионску пошту у окупираној Србији. На основу онога што је нацртано на полеђини може се видети да би слика марке требало да буде у димензији

36x22 мм и очигледно наредне марку (можда иста слика марке?) номиналне вредности 8 динара.

Ко може да допринесе разрешењу овог питања другим изворима или објашњењима?

Лиература

(1) zur Fortgeltung der „alten" Marken des Königreichs Jugoslawien vgl. Zydek, Dr. Hans, Anfangszeit und Übergangserscheinungen im besetzten Serbien 1941, Stand 08.05.1990; ders. , Die Anfangszeit der Post im besetzten Serbien 1941; NB 22/1983, Seite 323 f..

(2) vgl. hierzu: Zydek, Dr. Hans, Deutsche Besetzung Serbien 1941-1944, Handbuch und Kommentar, Stand 1982, Seite 270 f., 272 ff., 278).

председник: др Јан Улрих Клаус, email: **mail@janclauss.eu**

www.arge-jugoslawien.de

Војислав Беговић

ПОШТА ПРИПАДНИКА ЈНА - УНЕФ У ЕГИПТУ (2)

нови прилози

Пошта одреда ЈНА – UNEF у Египту

Са доласком одреда ЈНА на Синај отпочела је с радом пошта којој је главни циљ био да омогући везу наших војника из одреда с домовином. [127]

Postal arrangements

101. One of the first arrangements for UNEF was the establishment of a base post office in Naples, Italy, in connexion with a franking privilege plan worked out with the Governments concerned through the Universal Postal Union. When UNEF was moved into the area of operations in Egypt, mail for its Personnel was first flown to Naples. All Governments having troops in UNEF participate in the mail plan except Yugoslavia, which has a national airline operating between Cairo and Belgrade, the Yugoslav contingent being thus enabled to pick up and despatch its own mail. India, although participating in the plan, operates its own post office in Cairo. Subsequently, the only major change in the arrangements has been the transfer of the base post office to Beirut, with the closing of the UNEF base at Naples.

Сл. 1 Југословенском контингенту било је омогућено да прикупља и отпрема своју пошту.

Fig. 1 The Yugoslav contingent being enabled to pick up and despatch its own mail. [228]

Унутар зоне операција, трупе УНЕФ-а су имале право неограничене комуникације путем радија, телефона, телеграфа или на друге начине, као и право да уређују своју пошту без цензуре.

---

[1] Др Бранислав Новаковић, *Пошта одреда ЈНА – UNEF у Египту*, "Филателиста" број 3-4/59.

[2] General Assembly Thirteenth Session Annexes, document A/3943, 9.October 1958

Један од првих аранжмана у вези са поштанским привилегијама припадника УНЕФ-а (разрађен са заинтересованим владама, посредством Светског поштанског савеза) био је успостављање Главне поште (BPO) у Напуљу.

Када су трупе УНЕФ-а стигле на територију Египта, пошта за припаднике УНЕФ-а је авионима допремана до Напуља. Све владе које су имале своје контингенте учествовале су у плану рада поште осим југословенске, чија је национална авио-компанија (JAT) одржавала везу Каиро-Београд па је одреду ЈНА било омогућено да сам прима и отпрема своју пошту. [329]

Сл. 2 Каподичино близу Напуља: услужни аеродром на располагању снагама УНЕФА-а.
Fig. 2 Capodichino - airport near Naples, Italy used as a staging base for UNEF,

Аранжманом је уређено да се писма војника упућују на адресу: De Angelis UNEF, Capodichino Airport, Naples а одатле авионом до Абу Сувеира за даље отпремање. Писма војника из других контингената прикупљана су и прослеђивана за Capodichino Airport где су их поштари из канадског одреда франкирали са италијанским маркама и достављали пошти у Напуљу. Писма експедована са италијанским маркама и напуљским жигом је прилично тешко наћи.

3 Исто

Пријем и отпрема пошиљака одреда ЈНА обављани су се преко сабирне поштанске канцеларије у Ел Аршу (седишту команде одреда ЈНА - YUGO RECCE BN) одакле су отпремане железницом до Каира и даље авионом за Југославију[430]

Главна дирекција ЈПТТ у априлу 1959. године објавила је Преглед отпреме поштанских пошиљака за иностранство – авионима, као прилог ПТТ Веснику. У новембру исте године објављен је нови Преглед који је код појединих закључака садржао измене.

Из Прегледа отпреме поштанских пошиљака за иностранство – авионима издвојио сам податке о отпреми пошиљака за закључак Каиро који се формирао у пошти отпреме Београд иноземство. (сл. 3) Према овом документу, средом, суботом и недељом, пошта је возом отпремана до Атине, а одатле авионом до Каира. Уторком и петком пошта је отпремана авионима ЈАТ-а на лету Београд-Каиро.

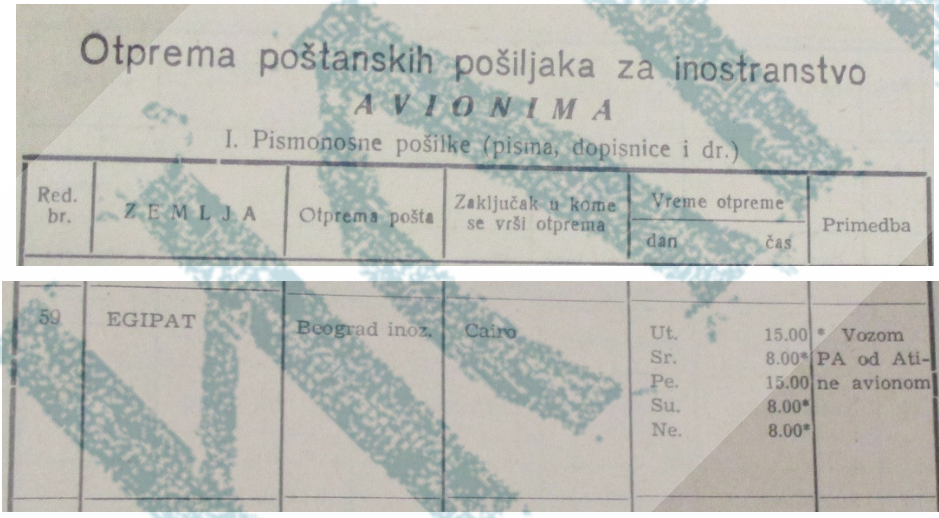

Otprema poštanskih pošiljaka za inostranstvo

AVIONIMA

I. Pismonosne pošiljke (pisma, dopisnice i dr.)

Red. br.	ZEMLJA	Otprema pošta	Zaključak u kome se vrši otprema	Vreme otpreme dan	Vreme otpreme čas	Primedba
59	EGIPAT	Beograd inoz.	Cairo	Ut. Sr. Pe. Su. Ne.	15.00 8.00* 15.00 8.00* 8.00*	* Vozom PA od Atine avionom

Сл. 3 Извод из "Прегледа отпреме поштанских пошиљака за иностранство – авионима" (важи од 1. априла 1959), Прилог ПТТ Веснику бр. 9/59

Fig. 3 Shipping postal items in international air traffic (valid from April 1 1959), Annex in PTT Vesnik br. 9/59

Изменама у новембру 1959. године, време отпреме померено је са 15 на 11 часова, с тим што су пошиљке уторком, четвртком и петком отпремане директним летом за Каиро, а суботом и недељом возом до Атине и даље авионом до Каира. (сл. 4)

[4] У следећем наставку текст из "Одредског весника" на ову тему.

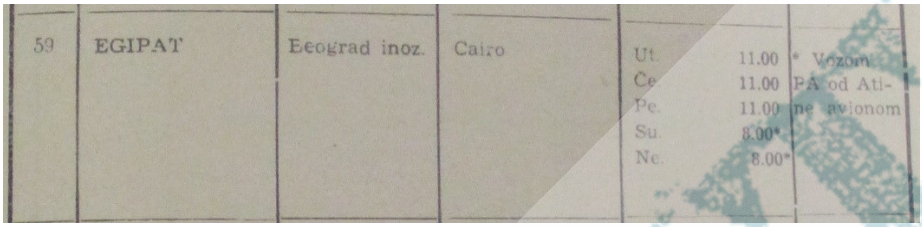

59	EGIPAT	Beograd inoz.	Cairo	Ut.	11.00	* Vozom
				Ce.	11.00	PA od Ati-
				Pe.	11.00	ne avionom
				Su.	8.00*	
				Ne.	8.00*	

Сл. 4 Авионски закључак Египат: Преглед отпреме поштанских пошиљака за иностранство–авионима (важи од 1. новембра 1959), Прилог ПТТ Веснику бр. 21/59

Fig. 4 Airmail dispatch Egypt: Viewing dispatch of postal items in international traffic – plane (valid from November 1 1959), Annex in PTT Vesnik No. 21/59

Припадници одреда примали су писма и штампу из домовине два пута недељно. [531]

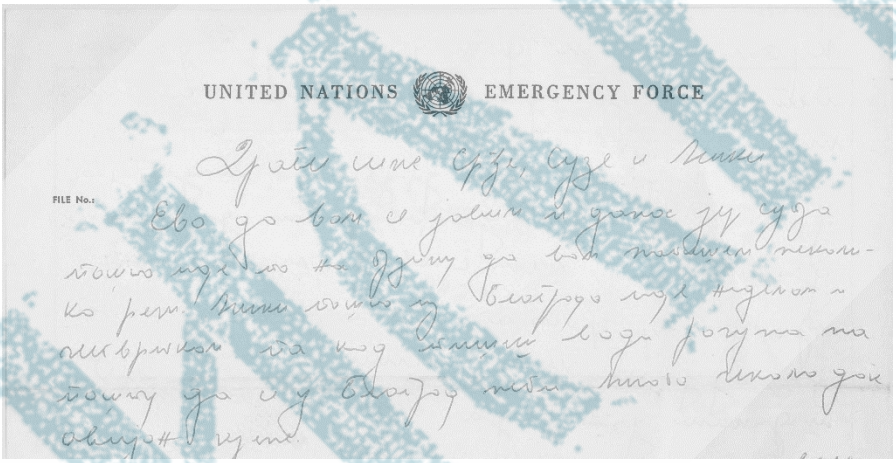

Сл. 5

План авионске отпреме поштанских пошиљака се временом мењао. То видимо из писма у коме пошиљалац каже: (...) "пошта из Београда иде недељом и четвртком па кад пишеш води рачуна на пошту да и у Београду не би много чекала док авион крене".(сл. 5) [632]

За преписку су коришћени коверти различитих димензија: типа америкен, са заглављем UNITED NATIONS EMERGENCY FORCE и амблемом ОУН, типа

[5] Борјанка Поповић, *Учешће припадника ЈНА у мировним операцијама УН у периоду од 1956. до 1993. године*, ВОЈНО ДЕЛО, лето/2012

[6] Нажалост комплетна оригинална писма која сам видео нису била датирана што отежава анализу. У овом случају, види се да је реч о писму припадника мировних снага на Синају у коме даје упутство својој породици, како да писмо не чека авион у Београду (где се пошта сабирала за отпрему).

американ за авионски саобраћај са текстом "VIA AIR MAIL", затим UNEF AIR LETTER (аерограми), пригодни коверти "ODRED JNA UNEF / EGIPAT 1956 - 1957" издавача "Југофилателија", локално набављен материјал за писање, разгледнице итд. Команда УНЕФ-а, уочи сваке Нове године снабдевала је пригодним честиткама националне контингенте, па су те честитке путовале у посебним ковертима за земље из којих су ти контингенти.

Сл. 6 Први пригодни коверат "ОДРЕД ЈНА УНЕФ" (издавач: "Југофилателија")

Fig. 6 The first commemorative envelope "ODRED JNA UNEF" (publisher: "Jugofilatelija")

Споразумом Генералне дирекције ПТТ и Државног секретаријата за послове народне одбране (који се односио и на поштанске услуге по

међународној радњи) на све писмоносне пошиљке стављао се отисак штамбиља са формацијским називом или отисак штамбиља са бројем војне поште предаваоца пошиљке. "Све писмоносне пошиљке (писма, дописнице, штампане ствари) морају имати у горњем десном углу ознаку "Поштарина плаћена паушално".[733]

Сл. 7 1957. Разгледница послата из Ел Ариша, места у коме се налазила команда Југословенског одреда, за Београд. На адресној страни једва видљив отисак службеног печата војне поште; војни пригодни жиг мисије 1956-1957. и једноредни штамбиљ - клаузула "Поштарина плаћена паушално".

Поступања са пошиљкама Одреда могу се подвести под одредбе наведеног споразума. Штамбиљ са клаузулом "Поштарина плаћена паушално" стављан је на војне писмоносне пошиљке које су стизале из Египта у војну пошту Београд, да би потом наставиле пут за војне и редовне поште у земљи, до примаоца. Војна пошта 6000 (Base Post Office) била главна сабирна пошта[834] .

---

[7] ГД ПТТ и ДСНО, *Споразум о начину плаћања поштанских услуга извршених за рачун Државног секретаријата за послове народне одбране*, ПТТ Весник 1-2 1957.

[8] У *Каталогу целина југословенских земаља,Том I, стр. 78, Београд 2000,* М.Р. Вуковић каже: "Посебна група војних пошта су сабирне и главне сабирне поште, врста изменичних пошта за међусобну и везу са цивилном поштанском мрежом у којима се врши прикупљање пошиљака из и дистрибуција за војне и редовне поште. По правилу немају шалтерску службу, а могу да буду део главне ВП и да користе њен жиг, или посебне поште са сопственим жиговима. Жигови имају

Прегледао сам све бројеве ПТТ Весника из периода боравка Одреда ЈНА у Египту. Нисам нашао решења о употреби поштанских жигова током те мисије, нити било какав податак о југословенској пошти у Египту. Одред је имао службу војне-поштанске експедиције преко које су се преузимале и експедовале поштанске пошиљке.

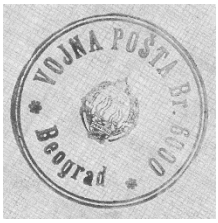

(а)

(б)

(ц)

д) Штамбиљ, измењени слог гуменог штамбиља

е) Деформисан отисак гуменог штамбиља

За све писмоносне пошиљке припадника Одреда ЈНА у Египту упућене у домовину заједничко је:

1. службени печат Главне војне поште (VOJNA POŠTA Br. 6000) (а);
2. руком или писаћом машином уписана ознака војне поште предаваоца пошиљке (нпр. 6000/2, 6000/5 итд);
3. жиг мисије Југословенског одреда (б);
4. штамбиљ са клаузулом "Поштарина плаћена паушално" (ц).

(наставиће се)

форму поштанских (....) или службених печата као што је Vojna pošta Br. 6000 за југословенски део мировних снага УН на Блиском истоку".

TABLE OF CONTENTS

EDITORIAL 3

POSTAL RATES DURING WWII IN SERBIA 1941-1945 - Axel Pollak And Uwe Kleymann 5

NEW SERBIA STAMPS SEPTEMBAR 2016 – NOVEMBAR 2016 8

WWI POW-MAIL [14] – Vojislav Begovic 9

AIRPORT IN PANCEVO (1923-2013) [3] - Dragana Ruzic 16

DEFINITIVE STAMPS OF YUGOSLAVIA – JOSIP BROZ TITO 1974 – Prof. Dr. Nenad Bilbija 21

SERBIAN SECOND ARMY AND BULGARIAN POST OFFICES DURING THE FIRST BALKAN WAR 1912 – 1913 – Miodrag Vuković 43

"VUK'S POSTCARDS" - THE AUTHORIZED VERSION POSTAL STATIONERIES – – Vojislav Begovic 39

PERSONALIZED STAMP IN SERBIA – FIRST TEN YEARS – Mag. Sci. ilos Trkulja and Mag. Sci. Vladimir Milic 41

GERMAN OCCUPATION OF SERBIA - PREPARED, BUT UNISSUED EDITION FOR AIR MAIL – Hans-Josef Graefen 57

LETTERS SENT FROM EGYPT TO YUGOSLAVIA DURING THE MISSION UNEF I - NEW CONTRIBUTIONS [2] - Vojislav Bегović 59

Филателистички гласник је могуће купити у Клубу филателиста у Београду, улица Светог Саве 16-18/II, недељом од 9 до 14 часова

Испорука изван Београда: цена примерка је 350 динара+ 120 динара (поштарина и трошкови паковања)

Sending Filatelisticki glasnik abroad: Price is 4 EUR (one copy)+3 EUR (postage)

Miodrag R. Vuković

Serbian Military Postal System in Exile 1916 – 1918

Belgrade 2016

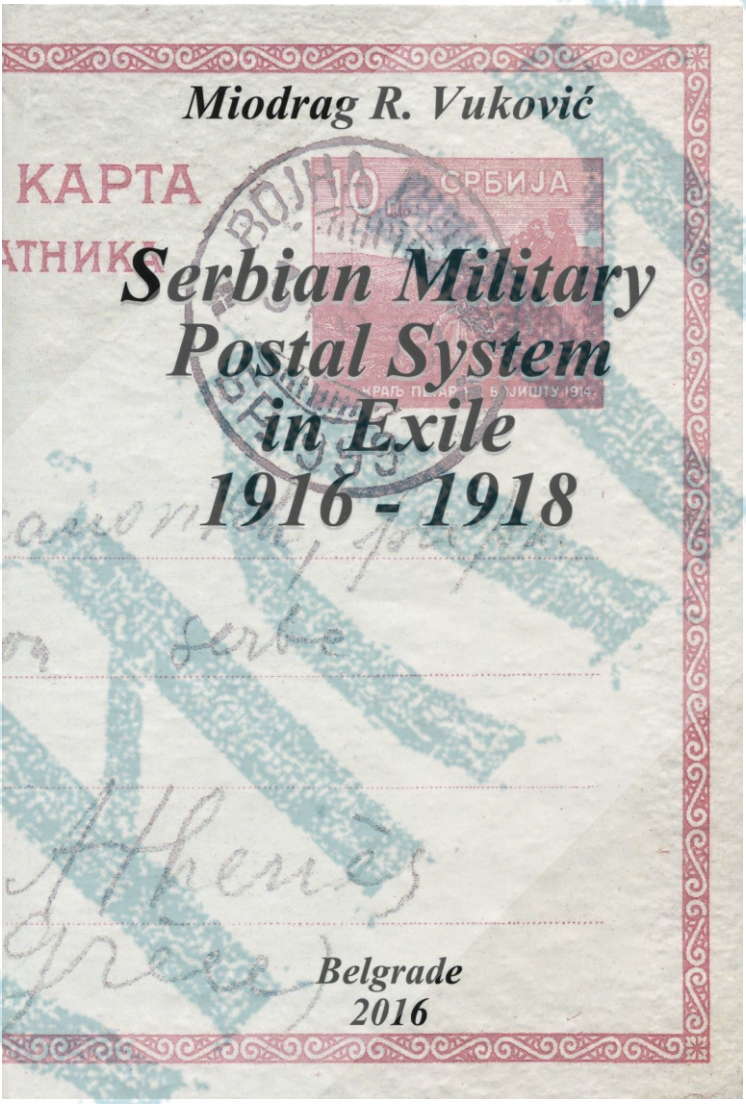

Издање на енглеском језику, тврди повез, 224 странеФормат: 160 x 240 mm
Штампа: пун колор на фином премазном папиру

Цена: 3000 динара

Књигу је могуће купити у клубу филателиста у Београду
или је поручити путем и-мејл адресе: **filatelisticki.glasnik@gmail.com**

Ген. Путникъ,
назначенный главнокомандующимъ.

Сръбски войници за Одри